

Uniwersytet
ŁÓDZKI
Wydział Prawa i Administracji

Tomasz Domański

PRAWO ODSTĄPIENIA OD UMOWY Z POWODU WAD TOWARU

Łódź 1989

Prof. Dr Adam Szpunar

Łódź, dnia 28 marca 1989 roku

R e c e n z j a

Pracy magisterskiej Tomasza Domańskiego pod tytułem
„Prawo odstąpienia od umowy z powodu wad towaru”

Recenzowana praca jest wynikiem rzetelnego wysiłku. Autor omawia zagadnienia związane z prawem odstąpienia od umowy w rozległej perspektywie. Rozdział I zawiera ogólną charakterystykę odpowiedzialności sprzedawcy za wady fizyczne rzeczy. W rozdziale III autor analizuje prawo odstąpienia od umowy sprzedaży. Praca jest poprawna pod względem językowym i stylistycznym. Autor umiejętnie wykorzystał literaturę przedmiotu.

Pracę oceniam jako bardzo dobrą (5).

Prof. Dr hab. Adam Szpunar

dr Anna Rzetelska

O C E N A

pracy magisterskiej Tomasza D o m a ń s k i e g o na temat
„Odstąpienie od umowy z powodu wad towaru”

Omawiane w pracy zagadnienie ma ogromne znaczenie praktyczne. Autor w sposób pogłębiony i rzetelny zebrał literaturę; szeroko ilustruje swoje rozważania orzecznictwem. Głównym przesłaniem pracy jest wzmożenie środków ochrony kupującego, który nabył wadliwy towar. Z należyтым umiarem autor potrafi też dostrzec konieczność widzenia, zasługujących na uwzględnienie, interesów obciążonego odpowiedzialnością z tytułu rękojmi sprzedawcy.

Trafne okazały się w pracy te fragmenty, które odnoszą się do sfery tzw. obrotu konsumenckiego. Wzbogacają pracę i jednocześnie pozwalają autorowi dostrzegać całość problematyki prawa odstąpienia od umowy z powodu wad towaru w obrocie. Poprawnie autor prowadzi swe rozważania aż do punktu, który pozwala mu zauważyć, że odmienności istniejących unormowań w zakresie omawianego zagadnienia nie są w swej istocie tak głębokie w poszczególnych sferach obrotu, by w przyszłości objąć prawo odstąpienia od umowy jednorodną regulacją prawną.

Sumienność i wnikliwość autora znalazła swe godne podkreślenie w niezwykle starannej szacie graficznej pracy.

Ocena ogólna: 5 (bardzo dobry)

Promotor

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Wstęp	6
Rozdział I. Ogólna charakterystyka odpowiedzialności sprzedawcy za wady fizyczne rzeczy	7
Pojęcie i charakter prawny odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy	7
Wada fizyczna rzeczy.....	11
Uprawnienia kupującego z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy.....	15
Rozdział II. Ogólna charakterystyka prawa odstąpienia od umowy	19
Rozdział III. Prawo odstąpienia od umowy z powodu wad towaru.....	25
Wyróżnienie prawa odstąpienia od umowy na tle innych uprawnień z tytułu rękojmi.....	25
Prawo odstąpienia od umowy z powodu wady rzeczy według Kodeksu cywilnego.....	26
Prawo odstąpienia od umowy z powodu wad towaru w obrocie uspołecznionym i konsumenckim...	30
Odmienności prawnych unormowań prawa odstąpienia od umowy z powodu wad towaru.....	33
Rozdział IV. Skutki prawne odstąpienia od umowy z powodu wad towaru.....	35
Literatura.....	42

Wykaz skrótów

Dz.U.	Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej
GKA	Główna Komisja Arbitrażowa
j.g.u.	jednostka gospodarki uspołecznionej
K.c.	Kodeks cywilny
K.z.	Kodeks zobowiązań
M.P.	Monitor Polski
NP	Nowe Prawo
OSN	Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna oraz Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSPika	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PAG	Państwowy Arbitraż Gospodarczy
PiP	Państwo i Prawo
PUG	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	Studia Cywilistyczne
SN	Sąd Najwyższy
SP	Studia Prawnicze

Wstęp

Produkcja i wprowadzanie do obrotu towarów wadliwych powoduje powstanie dwojakiego rodzaju problemów. Z jednej strony są to zagadnienia związane z uprawnieniami, jakie przysługują nabywcy wadliwego towaru względem sprzedawcy, z drugiej strony jest to kwestia roszczeń na wypadek powstania szkody majątkowej lub szkody na osobie spowodowanej wadliwością produktu. Uprawnienia kupującego względem sprzedawcy, który zbył mu wadliwy towar, unormowane są przepisami o rękojmi, natomiast odpowiedzialność sprzedawcy (producenta) za powstałą szkodę zwykle opiera się na ogólnych zasadach odpowiedzialności odszkodowawczej¹.

Głównym przedmiotem zainteresowania tej pracy jest uprawnienie kupującego do odstąpienia od umowy sprzedaży, powstające po jego stronie w przypadku samego tylko ujawnienia wady zakupionego towaru, niezależnie od ewentualnej szkody czy winy sprzedawcy. Jest to jedno z uprawnień o charakterze ochronnym, które występuje obok innych uprawnień z rękojmi i służy kupującemu, który w stosunkach obrotu towarowego jest zazwyczaj stroną słabszą i wymagającą szczególnej ochrony prawnej. Ochrona taka jest potrzebna kupującemu zwłaszcza od momentu wykonania zobowiązania przez sprzedawcę, czyli od chwili wydania rzeczy, kiedy ogólne przepisy o wykonaniu zobowiązań nie mogą już w odpowiedni sposób zabezpieczyć interesu kupującego. Funkcję tę spełniają przepisy o rękojmi za wady sprzedanej rzeczy.

Myśl o funkcjach protekcyjnych, jakie powinno spełniać prawo, zaczęła torować sobie drogę już w XIX w., natomiast pewne instytucje prawne o charakterze ochronnym pojawiały się już we wcześniejszych systemach prawnych². Rękojmia za wady fizyczne towaru jest bodaj najdawniejszą (przejętą z prawa rzymskiego) postacią odpowiedzialności za złą jakość świadczenia i jego niezgodność z umową. Ochrona interesów kupującego sprawowana przez rękojmię ma doniosłe znaczenie społeczne i gospodarcze. Z jednej strony chroni konsumenta w szerokim tego słowa znaczeniu, a więc osobę fizyczną zaspokajającą swoje osobiste potrzeby konsumpcyjne, jak również kupujących, którzy nabywają towar w celu dalszej odsprzedaży lub do dalszej produkcji – tak w obrocie powszechnym, jak i w stosunkach między j.g.u.³

Celem niniejszej pracy jest prezentacja prawa odstąpienia od umowy, które pojawia się pośród uprawnień z rękojmi jako skutek niewłaściwego wykonania zobowiązania przez sprzedawcę. Rozdział pierwszy obejmuje ogólną charakterystykę instytucji rękojmi i prawnego pojęcia wady fizycznej, z którym rękojmia jest przedmiotowo ściśle powiązana. Rozdział drugi poświęcony został omówieniu ogólnej konstrukcji prawnej odstąpienia od umowy i prezentacji zagadnień związanych z odstąpieniem od umowy wzajemnej, które bezpośrednio łączą się z wykonywaniem prawa odstąpienia na podstawie przepisów o rękojmi. W rozdziale trzecim i czwartym omówione zostały zagadnienia związane z powstaniem i wykonywaniem prawa odstąpienia z powodu wad towaru oraz skutki prawne, jakie ono powoduje.

¹ Wolfgang von Marschall, Z zagadnień odpowiedzialności za produkt, PiP z. 3/1988, s.59 i nast.

² Cz. Żuławska, Obrót z udziałem konsumenta – ochrona prawna, Ossolineum 1987, s.10-14.

³ J. Skąpski, System prawa cywilnego, t. III, cz. 2, Ossolineum 1976, s.118.

Rozdział I. Ogólna charakterystyka odpowiedzialności sprzedawcy za wady fizyczne rzeczy

Sprzedaż to najbardziej powszechna forma obrotu towarami – zarówno w stosunkach między jednostkami gospodarki społecznej, jak i w stosunkach pomiędzy społecznymi jednostkami handlu detalicznego a konsumentami⁴, a także między osobami fizycznymi. Ze względu na wielość i zróżnicowanie prawne podmiotów biorących udział w obrocie towarowym, odpowiedniemu różnicowaniu podlegają także prawne regulacje umów sprzedaży⁵. Jedną z cech wspólnych prawnych regulacji form obrotu towarowego jest określenie odpowiedzialności sprzedawcy z tytułu rękojmi za wady sprzedanej rzeczy oraz odpowiednich z tego tytułu uprawnień nabywcy.

Pojęcie i charakter prawny odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy

Przepisy Kodeksu cywilnego charakteryzują umowę sprzedaży jako zobowiązanie jednej strony (sprzedawcy) do przeniesienia na drugą stronę (kupującego) określonego prawa podmiotowego (własności rzeczy)⁶ oraz do wydania rzeczy lub dostarczenia innego przedmiotu objętego umową. Z drugiej strony powstaje zobowiązanie (kupującego) do zapłaty ceny, a także obowiązek odebrania rzeczy od sprzedawcy. Umowa sprzedaży oraz zagadnienia szczegółowe, m.in. związane z określeniem odpowiedzialności i uprawnień płynących z rękojmi, uregulowane są przede wszystkim w przepisach tytułu XI K.c.⁷ Przepisy art. 555 i nast. K.c. mają charakter uniwersalny i odnoszą się do wszelkiego rodzaju sprzedaży. Istotną rolę odgrywają także regulacje prawne zawarte w wydanych na podstawie art. 384 K.c. ogólnych warunkach sprzedaży odnoszących się do stosunków obrotu społecznego⁸ i mieszanego⁹.

Wobec wielu wątpliwości, jakie pojawiły się w zakresie odpowiedzialności za jakość świadczenia przy umowie sprzedaży, w tym również dotyczących kwestii wzajemnego stosunku między przepisami Kodeksu cywilnego a przepisami wspomnianych wyżej ogólnych warunków sprzedaży, Sąd Najwyższy w Pełnym Składzie Izby Cywilnej i Administracyjnej uchwalił w dniu 30 grudnia 1988 roku wytyczne

⁴ Pod pojęciem „konsument” należy rozumieć osobę fizyczną lub inną osobę kupującą w sieci detalicznej (§ uchw. 71 Rady Ministrów z 13.06.1983 r.) – E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz do ogólnych warunków umów konsumenckich, Warszawa 1986, s.11.

⁵ Odrębnej regulacji prawnej podlegają stosunki między osobami fizycznymi, między osobami fizycznymi, a osobami prawnymi nie będącymi j.g.u., jak również między samymi osobami prawnymi nie będącymi j.g.u. Regulacje prawne obrotu towarowego ulegają dalszemu różnicowaniu ze względu na przedmiot wymiany. – Z. Radwański, Prawo zobowiązań. Warszawa 1986, s.109, 122, 335; także W. Jaślan, Ogólne warunki umów sprzedaży pomiędzy jednostkami gospodarki społecznej – komentarz, Warszawa 1986, s.5-6.

⁶ Umowa sprzedaży może przenosić także inne prawa podmiotowe, np. ograniczone prawa rzeczowe, prawa na dobrach niematerialnych, wierzytelności, prawo do spadku itp. – Z. Radwański, Prawo zobowiązań, s.321.

⁷ Przepisy tytułu XI K.c. stosuje się również odpowiednio do umowy dostawy w sprawach nie uregulowanych przez przepisy tytułu XIII K.c.

⁸ Uchwała nr 207 Rady Ministrów z 27.09.1982 r. w sprawie umów sprzedaży oraz umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej i stanowiące załącznik do tej uchwały ogólne warunki umów sprzedaży i umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej – nazywane w skrócie o.w.s. (M.P. z 1986 r. nr 33 poz. 247 ze zm. M.P. z 1987 r. nr 24 poz. 193).

⁹ Uchwała nr 71 Rady Ministrów z dn. 13.06.1983 r. w sprawie ogólnych warunków umów sprzedaży detalicznej towarów oraz ogólnych warunków gwarancyjnych dotyczących towarów trwałego użytku, sprzedawanych przez jednostki handlu społecznego i stanowiące załącznik do tej uchwały ogólne warunki umów sprzedaży detalicznej towaru oraz ogólne warunki gwarancyjne dotyczące towarów trwałego użytku (M.P. z 1983 r. nr 21, poz. 118) nazywane w skrócie o.w.s.d.g.

w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawach rękojmi i gwarancji¹⁰. W pierwszej tezie tej uchwały wyraźnie postanowiono, że dla odpowiedzialności z tytułu wad fizycznych rzeczy podstawowe i rozstrzygające znaczenie mają przepisy art. 556-582 K.c. Wykładnia i stosowanie wydanych – z powołaniem się na art. 384 K.c. – aktów prawnych ustalających ogólne warunki umów i wzory umów, dotyczących rękojmi i gwarancji, nie powinny być sprzeczne z przepisami Kodeksu cywilnego o rękojmi i gwarancji. W razie wątpliwości przepisy prawne niższego rzędu powinny być interpretowane zgodnie z unormowaniami Kodeksu cywilnego.

Odpowiedzialność sprzedawcy za wady towaru jest szczególnym rodzajem odpowiedzialności z mocy prawa, gdy rzecz sprzedana ma wady¹¹. Jest to odpowiedzialność o charakterze obiektywnym, niezależna w zasadzie od winy sprzedawcy¹², wiedzy o wadzie i szkody wynikającej z dostarczenia towaru z wadami. Jej istnienie jest uzasadnione koniecznością wzmożonej ochrony interesu kupującego, bowiem nie podlega on dostatecznej ochronie na ogólnych zasadach odpowiedzialności kontraktowej dłużnika za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, określonych w art. 471 i nast. K.c.

Sprzedaż wadliwej rzeczy jest zawsze przypadkiem nienależytego wykonania zobowiązania. Zgodnie z treścią art. 471 i nast. K.c., sprzedawca (dłużnik) byłby tylko wtedy obowiązany do naprawienia wynikłej szkody, gdyby można przypisać mu winę¹³. Jednak, gdyby sprzedawca wykazał, że szkoda wynikła z okoliczności, za które nie ponosi odpowiedzialności, wówczas mógłby zwolnić się od odpowiedzialności odszkodowawczej względem kupującego (wierzyciela), pozbawiając go tym samym możliwości dochodzenia roszczeń. W ten sposób mogłoby dochodzić do drastycznych naruszeń zasady ekwiwalentności wzajemnych świadczeń, na której jest oparta konstrukcja umowy sprzedaży.

Z tych powodów także prawo polskie przejęło swoisty system odpowiedzialności cywilnej sprzedawcy w razie sprzedaży wadliwego towaru. Charakteryzuje się on zastrzonymi przesłankami odpowiedzialności oraz szerszym zakresem uprawnień przysługujących kupującemu, w porównaniu z ogólnymi zasadami zawartymi w treści art. 471 i nast. K.c. Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi oparta jest na zasadzie ryzyka¹⁴ i powstaje na skutek samego tylko stwierdzenia faktu istnienia wady. Obciążenie sprzedawcy tym ryzykiem jest w pełni uzasadnione koniecznością ochrony zaufania kupującego do sprzedawcy, a także jest w moim przekonaniu odpowiednim, choć pośrednim, środkiem oddziaływania na producentów i sprzedawców w kierunku wytwarzania i wprowadzania do obrotu rzeczy dobrej jakości¹⁵.

Przepisy o rękojmi mają w zasadzie charakter bezwzględnie obowiązujący. Zgodnie z postanowieniami art. 558 K.c. strony umowy mogą rozszerzyć tę odpowiedzialność (np. umawiając się co do przedłużenia terminu odpowiedzialności), natomiast ograniczenie lub wyłączenie odpowiedzialności z tytułu rękojmi dopuszczalne jest tylko w wypadkach przewidzianych przez przepisy szczególne¹⁶. Jednakże, gdyby sprzedawca podstępnie zataił wadę przed kupującym, wówczas dopuszczalne z mocy prawa

¹⁰ M.P. z 1989 r. nr 1, poz. 6.

¹¹ Odpowiedzialność cywilnoprawna za wady towaru może wynikać również z innych tytułów, a mianowicie: na zasadach gwarancji (art. 577 i n. K.c.), na zasadach odpowiedzialności kontraktowej dłużnika za niewykonanie i nienależyte wykonanie zobowiązania (art. 471 K.c.) oraz odpowiedzialności z tytułu czynu niedozwolonego za szkody powstałe na skutek dostarczenia towaru z wadami (art. 415 K.c.) – W. Jaślan, *Ogólne warunki ...*, s.116.

¹² W kontekście art. 471 i n. K.c. za uzasadnione wydaje się wspomnieć, że sprzedawca powinien znać jakość sprzedawanego towaru, ponieważ spoczywa na nim również obowiązek dokonywania tzw. jakościowego odbioru towaru, który otrzymuje od swoich dostawców. Podnosi tę okoliczność Cz. Żuławska, *Obrót z udziałem konsumenta – ochrona prawna*, Ossolineum 1987, s.144-145.

¹³ Kodeks cywilny z komentarzem, red. J. Winiarz, Warszawa 1980, s.457–458.

¹⁴ Z.K. Nowakowski, *Wina i ryzyko jako podstawy odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej*, Studia z prawa zobowiązań, Warszawa 1979, s.111.

¹⁵ Podnosi tę okoliczność E. Łętowska, Cz. Żuławska, *Komentarz...*, s.55, także Cz. Żuławska, *Obrót...*, s.144-145.

¹⁶ Przykładem takiego przepisu szczególnego może być art. 770 K.c., który dopuszcza możliwość wyłączenia odpowiedzialności w umowie sprzedaży zawartej przez komisanta.

ograniczenie lub wyłączenie rękojmi będzie bezskuteczne¹⁷. Umowne ograniczenie bądź wyłączenie odpowiedzialności z tytułu rękojmi w sferze obrotu mieszanego (konsumenckiego) jest niedopuszczalne, ponieważ nie wydano w tym zakresie przepisów szczególnych, które by na to zezwalały. Postanowienia tej treści zawarte w umowie byłyby więc nieważne (art. 58 K.c.).

Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi powstaje wtedy, gdy rzecz sprzedana ma wadę¹⁸, a więc w takiej sytuacji, kiedy doszło do naruszenia zasady ekwiwalentności wzajemnych świadczeń przez świadome lub nieświadome zaniżenie rzeczywistej wartości świadczenia sprzedawcy w stosunku do wartości świadczenia kupującego. Dla oceny istnienia wady fizycznej ważna jest chwila wydania rzeczy, czyli chwila przeniesienia faktycznego władztwa na kupującego. Wydanie rzeczy może nastąpić poprzez wręczenie rzeczy albo przez wydanie dokumentów lub środków, które umożliwiają dysponowanie rzeczą (art. 348 K.c.). Miejsce wydania określa ogólnie zasady odnoszące się do miejsca wykonania zobowiązań (art. 454 K.c.). Jednakże przy umowie sprzedaży odróżnia się nieraz od miejsca wykonania tak zwane miejsce dostawy. Zachodzi to wówczas, jeżeli rzecz sprzedana ma być przesłana przez sprzedawcę do miejsca, które jest miejscem spełnienia świadczenia. W takim przypadku, w razie wątpliwości poczytuje się, że wydanie zostało dokonane z chwilą, gdy w celu dostarczenia rzeczy na miejsce przeznaczenia sprzedawca powierzył ją przewoźnikowi trudniącemu się przewozem rzeczy tego rodzaju. Po nadejściu sprzedanej rzeczy do miejsca przeznaczenia, kupujący powinien mieć możliwość zbadania rzeczy (art. 544 K.c.) i we własnym interesie powinien z tej możliwości skorzystać, aby przekonać się, czy sprzedawca należycie wykonał swoje zobowiązanie, a także dla ustalenia ewentualnej odpowiedzialności przewoźnika, gdyby w czasie przewozu nastąpił ubytek lub uszkodzenie rzeczy¹⁹.

Szczegółowe postanowienia związane z wydaniem i odebraniem rzeczy zawarte są w art. 544-547 K.c. Chwila wydania rzeczy jest bardzo ważnym momentem dla oceny powstania uprawnień z rękojmi. Jeżeli strony nie zastrzegły w umowie inaczej, wówczas zgodnie z art. 548 § 1 K.c., w chwili wydania rzeczy sprzedanej przechodzą na kupującego korzyści i ciężary związane z rzeczą oraz niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia rzeczy. Jeżeli w tym momencie, tj. w chwili wydania rzeczy, kupujący wiedział, że jest ona wadliwa i zgodził się kupić towar jako niepełnowartościowy, wówczas nie może korzystać z rękojmi (art. 557 K.c., § 43 ust. 1 o.w.s., § 13 ust. 1 o.w.s.d.g.). Jeżeli jednak kupujący, który nabył towar mniej wartościowy, stwierdzi także inne wady niż te, o których wiedział w chwili zakupu towaru, wówczas może zgłosić reklamację do sprzedawcy i dochodzić praw z tytułu rękojmi w odniesieniu do tych wad, o których istnieniu wcześniej nie wiedział (§ 43 ust. 3 o.w.s., § 13 ust. 2 o.w.s.d.g.).

Z chwilą wydania rzeczy kupującemu rozpoczyna się również bieg terminu do wykonywania uprawnień z tytułu rękojmi za wady fizyczne. Sprzedawca jest odpowiedzialny z rękojmi za te wady fizyczne rzeczy sprzedanej, które powstały po wydaniu rzeczy kupującemu, ale wynikły z przyczyny tkwiącej już poprzednio w tej rzeczy (art. 559 K.c.). Sprzedawca jednak może uwolnić się od odpowiedzialności z rękojmi, jeżeli wykaze, że ujawniona przez kupującego wada sprzedanej rzeczy powstała z przyczyny zaistniałej po wydaniu rzeczy kupującemu, a więc po przejściu na niego niebezpieczeństw uszkodzenia lub utraty rzeczy. Ciężar dowodu co do przyczyn wadliwości towaru obciąża bowiem sprzedawcę, a nie kupującego.

Zaostrzonym rygorom odpowiedzialności sprzedawcy odpowiada z drugiej strony obowiązek zbadania towaru i zawiadomienia sprzedawcy o wadzie. W odniesieniu do wady fizycznej rzeczy jest to warunek

¹⁷ Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z dnia 30.12.1988 r. w sprawie wytycznych w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawie rękojmi i gwarancji (M.P. z 1989 r. nr 1, poz. 6) – teza 12.

¹⁸ Prawo cywilne rozróżnia dwa rodzaje wad rzeczy sprzedanej: wady fizyczne i wady prawne (art. 556 K.c.). Ze względu na przedmiot zainteresowania niniejszej pracy, którym jest odstąpienie od umowy z powodu wad towaru, a więc jedno z uprawnień przysługujących nabywcy z tytułu rękojmi za wady fizyczne, zagadnienia wad prawnych oraz rękojmi z tytułu wad prawnych zostaną tu pominięte.

¹⁹ W uchwale nr 1/86 Rady PAG z 26.06.1986 r. ustalającej ogólne wytyczne orzecznictwa arbitrażowego w sprawie zasad odpowiedzialności sprzedawcy z tytułu braków ilościowych podano, że aczkolwiek dla zachowania uprawnień z tytułu braków ilościowych wystarczające jest sprawdzenie ilości towaru w terminie ustalonym przepisami o zbadaniu jego jakości, to jednak w interesie kupującego leży aby sprawdzenie ilości otrzymanego towaru dokonane było bezpośrednio przy odbiorze od sprzedawcy bądź od przewoźnika, PUG nr 8-9 z 1986 r. (wkładka).

konieczny, od spełnienia, którego uzależniona jest możliwość dochodzenia uprawnień z rękojmi. Kupujący traci te uprawnienia, jeżeli nie zawiadomi sprzedawcy o wadzie w ciągu miesiąca od jej wykrycia, a w przypadkach, gdy zbadanie rzeczy jest w danych stosunkach przyjęte²⁰ – w ciągu miesiąca po upływie czasu, w którym przy zachowaniu należytej staranności mógł ją wykryć (art. 563 § 1 K.c.). Kupujący nie ma obowiązku przeprowadzenia dowodu, jaka była przyczyna wadliwości towaru, ma jedynie obowiązek wykazania, że towar był wadliwy²¹.

W obrocie między j.g.u. kupujący traci uprawnienia z rękojmi, jeżeli nie zbada rzeczy w czasie i w sposób przyjęty przy rzeczach danego rodzaju²² i niezwłocznie²³ nie zawiadomi sprzedawcy o dostrzeżonych wadach (art. 563 § 2 K.c.). Jeżeli istnieją wątpliwości co do tego, jaki czas jest przyjęty w obrocie (uspołecznionym) do zbadania towaru danego rodzaju, towar powinien być zbadany najpóźniej w ciągu 14 dni od daty jego otrzymania (§ 45 o.w.s.).

W sferze obrotu mieszanego przepis § 14 o.w.s.d.g. posługuje się pojęciem „reklamacji”. Jest to pojęcie, które łączy w sobie akt zawiadomienia o wadzie oraz akt zgłoszenia żądania realizacji wybranego przez kupującego uprawnienia z tytułu rękojmi (§ 17 ust. 1 o.w.s.d.g. oraz § 6 pkt 7 uchw. 71/83). Wprowadzenie do obrotu pojęcia reklamacji uzasadnione jest specyfiką i potrzebami handlu detalicznego²⁴. Terminy do wniesienia reklamacji określone w § 14 o.w.s.d.g. są zbieżne z terminami zawiadomienia sprzedawcy o wadach określonymi w art. 563 § 1 K.c.²⁵

Przepisy prawa cywilnego nie określają żadnych wymagań co do formy, w jakiej kupujący powinien dokonać zawiadomienia sprzedawcy o dostrzeżonych wadach. Przepis art. 563 § 3 K.c. stanowi jedynie, że do zachowania terminów zawiadomienia o wadach rzeczy sprzedanej wystarczy wysłanie przed upływem tych terminów listu poleconego. W obrocie uspołecznionym także nie określono szczególnych wymagań co do formy zawiadomienia o wadzie. Zawiadomienie o wadzie może nastąpić w dowolny sposób (np. w nocie księgowej, odmowie akceptu zapłaty etc.), pod tym jednak warunkiem, że odbiorca w reklamacji wyraźnie wymienia wadę towaru, lub co najmniej podaje, w jaki sposób wada się przejawia²⁶. Brak odpowiedzi dostawcy można natomiast uznać jako milczące uznanie reklamacji²⁷.

Ważnym wyjątkiem od zasady obowiązkowego i terminowego zawiadomienia sprzedawcy o wadach są przepisy, na mocy których kupujący nie traci uprawnień z tytułu rękojmi, choćby nie zbadał rzeczy i nie dotrzymał wymaganych terminów (art. 568 w związku z art. 564 K.c. oraz § 8 ust. 8 o.w.s.d.g.). Kupujący zachowuje uprawnienia z rękojmi, pomimo niedopełnienia wymaganych aktów staranności, jeżeli sprzedawca wadliwość towaru podstępnie zataił, albo zapewnił²⁸, że wady nie istnieją²⁹.

²⁰ Zbadanie rzeczy może być przyjęte w stosunkach pomiędzy danymi stronami albo ze względu na zwyczaje handlowe lub miejscowe.

²¹ Orzeczn. GKA z 14.02.1965 r. nr BO-10210/62, PUG 1963, nr 11.

²² Zbadanie rzeczy w czasie i w sposób przyjęty przy rzeczach danego rodzaju określają różnorodne przepisy obowiązujące osoby dokonujące sprzedaży w zakresie działalności ich przedsiębiorstwa (dla j.g.u. – branżowe warunki sprzedaży i wydane na ich podstawie instrukcje, § 48 o.w.s.) – Kodeks..., s.548.

²³ GKA określiła, że pod pojęciem „niezwłocznie” należy rozumieć termin 14 dni – orzeczenie GKA z 31.10.1983 r. OT-7992/85, PUG 1984, nr 8-9.

²⁴ Zobacz: E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz..., s.63-64.

²⁵ Modyfikacje terminów do składania reklamacji w sprawach dotyczących artykułów żywnościowych i używek zawiera wydane z kodeksowego upoważnienia rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 14.09.1970 roku w sprawie ustalenia terminów zawiadamiania o wadach fizycznych artykułów żywnościowych, Dz.U. nr 23 z 1970 r., poz. 186, a także § 7 ust. 3 uchw. 71/83. Modyfikacje dotyczą także rękojmi za wady zwierząt. Mają tu zastosowanie przepisy Kodeksu cywilnego i rozporządzenia Ministra Rolnictwa z 7.10.1966 r. w sprawie odpowiedzialności sprzedawców za wady główne niektórych gatunków zwierząt.

²⁶ Orzeczenie GKA z 20.04.1976 r., OT-11683/76, PUG 1976, nr 11.

²⁷ Orzeczenie GKA z 7.04.1979 r., IWA-1560/79, PUG 1980, nr 12.

²⁸ E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz..., s.64.

²⁹ Orzeczenie GKA z 11.03.1970 r. BO-10798/69, PUG– 1970, nr 11, orzeczn. GKA z 7.07.1977 r. DO-3377/77, PUG 1978, nr 1.

Za zapewnienie o niewadliwości uważany jest w szczególności atest, certyfikat lub oznaczenie towaru państwowym znakiem jakości „Q” lub „I”

Wada fizyczna rzeczy

Termin „wada fizyczna” jest terminem o podstawowym znaczeniu dla ustalenia odpowiedzialności sprzedawcy z tytułu rękojmi, ponieważ możliwość domagania się zaspokojenia roszczeń z rękojmi powstaje po stronie kupującego dopiero wtedy, gdy sprzedany towar zostanie uznany za wadliwy.

Podstawową charakterystykę jakości rzeczy będącej przedmiotem sprzedaży zawiera art. 556 § 1 K.c. O wadliwości towaru można więc mówić wtedy, kiedy towar nie posiada właściwości wymaganych w tym przepisie, czyli wtedy, gdy:

1. posiada cechy zmniejszające wartość lub użyteczność ze względu na cel w umowie oznaczony albo wynikający z okoliczności lub z przeznaczenia rzeczy;
2. nie ma właściwości, o których istnieniu zapewnił kupującego sprzedawca;
3. rzecz została wydana kupującemu w stanie niezupełnym.

Określone wyżej postacie wadliwości rzeczy sprzedanej pozwalają na dosyć szerokie zastosowanie rękojmi, ze względu na ich różnorodność. Uporządkowanie kryteriów decydujących o wadliwości rzeczy w kolejności podanej we wspomnianym przepisie nie jest, jak się wydaje, pewnym uporządkowaniem hierarchicznym. Za taką kolejnością przemawiać może choćby stopień ogólności tych kryteriów.

Najbardziej ogólną regułę dotyczącą jakości świadczenia zawiera art. 357 K.c., który zobowiązuje dłużnika do świadczenia rzeczy średniej jakości, o ile zobowiązanie dotyczy rzeczy oznaczonych co do gatunku, a inna jakość świadczenia nie była oznaczona we właściwych przepisach (np. w aktach normalizacyjnych), lub przez czynność prawną (np. umowę), ani nie wynikała z okoliczności. Przepis ten w prosty sposób łączy się z treścią art. 556 § 1 K.c., który ustala ogólną zasadę, że jakość przedmiotu świadczenia winna wynikać przede wszystkim z treści umowy, a także wprowadza dodatkowe, wymienione już elementy charakteryzujące tę jakość.

W nieco odmienny sposób uregulowana jest sprawa jakości świadczenia w obrocie społecznym. Wymagane tam jest, aby towar był dobrej jakości i miał właściwości normalnie przyjęte w obrocie albo wynikające z przeznaczenia towaru (§ 40 ust. 1 o.w.s.). Dokonując porównania art. 357 K.c. z art. 556 § 1 K.c. i § 40 ust. 1 i 2 o.w.s. można zauważyć, że przepisy te zgodnie dopuszczają możliwość umownego ustalenia poziomu jakości świadczenia, natomiast w art. 556 § 1 K.c. i § 40 ust. 1 o.w.s. oznaczono to samo kryterium użyteczności towaru wynikającej z jego przeznaczenia. Niejasne jest jednak, czy użyte w § 40 ust. 1 o.w.s. określenie „dobra jakość” towaru odpowiada treściowo określeniu „średnia jakość” rzeczy, użytemu w art. 357 k. c.

Zdaniem Z. Świdorskiego określenie „średniej jakości” jest tak ogólne, że nie może mieć większego znaczenia dla ustalenia cech kwalifikujących rzecz jako wadliwą³⁰. W inny sposób odnosi się do tego problemu A. Rembieleński, który stwierdza, że świadczenie towaru dobrej jakości oznacza świadczenie o jakości wyższej niż średnia³¹, co wyraźnie wynika z treści właściwego przepisu o.w.s.³² Jeszcze inny pogląd reprezentuje J. Skąpski, który uważa, że między obu pojęciami nie ma w zasadzie merytorycznej różnicy, ponieważ średnia jakość w rozumieniu art. 357 k. c. nie dopuszcza, możliwości dostarczenia towaru wadliwego, a jedynie wskazuje, że w razie istnienia w obrocie tego samego towaru w paru

³⁰ Z. Świdorski, Pojęcie wady fizycznej rzeczy przy sprzedaży, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Iuridica 9, 1982, s.110.

³¹ Kodeks..., s.257.

³² A. Rembieleński powoływał się na § 43 ust. 1 o.w.s., który występuje aktualnie w treści o.w.s. jako § 40 ust. 1.

jakościach (np. kawa, zboże), należy w braku odmiennego postanowienia dostarczyć towar średniej, lecz mimo to dobrej jakości³³.

Uważam, że należy zgodzić się ze zdaniem J. Skąpskiego i uznać, że oba omawiane pojęcia są tożsame treściowo, co dodatkowo można uzasadnić w następujący sposób; dobra jakość towaru wymagana w obrocie społecznym, oparta została przede wszystkim o te właściwości, które zawarte są w odpowiednich aktach normalizacyjnych, a więc o właściwości ustalone na poziomie standardowym, czyli średnim. W tym ujęciu nie ma więc sprzeczności między kryteriami oceny wadliwości towaru przyjętymi w obrocie powszechnym i w obrocie społecznym.

W sferze obrotu konsumenckiego przepis § 4 ust. 1 o.w.s.d.g. dokonuje daleko idącego uproszczenia kryteriów wadliwości towaru w porównaniu z art. 556 § 1 K.c., sprowadzając je do dwu: (1) normatywnego – zgodności cech towarów z wymaganiami wynikającymi z przepisów, oraz (2) funkcjonalnego – zdolności do użytku, funkcjonowania. Kryterium normatywne odsyła przede wszystkim do obowiązujących aktów normalizacyjnych, natomiast kryterium funkcjonalne można, jak sądzę, uważać za zbieżne z kodeksowym kryterium wartości lub użyteczności wynikającej z przeznaczenia rzeczy. Problem zgodności kryteriów wadliwości towaru określonych w art. 556 K.c. z takimi kryteriami pojawiającymi się w obrocie konsumenckim, rozstrzyga, jak sądzę, § 12 ust. 2 o.w.s.d.g., który nakazuje stosowanie zasad określonych w art. 556 K.c. w przypadkach reklamacji składanych przez kupującego z powodu wad towaru.

Sądzić należy, że nie ma sprzeczności ani różnic pomiędzy kryteriami oceny wadliwości towarów określonymi w Kodeksie cywilnym oraz w o.w.s. i o.w.s.d.g., choć niewątpliwie najszersze ujęcie tych zasad zawiera art. 556 § 1 K.c. Z tego też względu pojęcie wady fizycznej rzeczy zostanie omówione w dalszej części tego rozdziału w jej kodeksowym rozumieniu.

Wyrażając rozpowszechniony w piśmiennictwie i potwierdzony w orzecznictwie pogląd, należy stwierdzić, że najbardziej ogólne i najważniejsze jest kryterium użyteczności towaru. W myśl postanowień Kodeksu cywilnego użyteczność, jak i wartość przedmiotu sprzedaży, oceniane są ze względu na cel oznaczony w umowie lub wynikający z okoliczności albo z przeznaczenia rzeczy. Jak słusznie zauważa Z. Świdorski, użyteczność rozumiana jako kryterium wadliwości została w tym przepisie odpowiednio zrelatywizowana i dlatego niepodobna twierdzić, że jakiegokolwiek zmniejszenie użyteczności będzie pozwalało ustalić podstawę faktyczną odpowiedzialności z rękoma³⁴. Ocena zmniejszenia wartości i użyteczności rzeczy powinna być dokonana bądź ze względu na „cel oznaczony w umowie”, albo ze względu na „cel wynikający z okoliczności”, albo ze względu na „cel wynikający z przeznaczenia rzeczy”.

Użycie przez ustawodawcę zwrotu: „cel w umowie oznaczony” zdaje się bezpośrednio odsyłać do treści samej umowy, w której winno być wskazane wyraźnie lub w sposób dorozumiany, jakie właściwości sprzedanej rzeczy pozwolą na osiągnięcie powyższego celu. Tak określone kryterium oceny wadliwości rzeczy opiera się przede wszystkim na subiektywnym uznaniu stron umowy. Gdyby jednak w treści umowy nie oznaczono dość wyraźnie celu, jaki powinien decydować o użyteczności rzeczy, wówczas posiłkowe należy uwzględnić „cel umowy” (art. 65 § 2 K.c.), czyli zindywidualizowany, najszerszej pojęty cel społeczno-gospodarczy konkretnej umowy. W przypadku, gdy brak jest wyraźnego oświadczenia kupującego o celu transakcji, kryterium pomocniczym może być ocena wartości i użyteczności przedmiotu sprzedaży dokonywana ze względu na „cel wynikający z okoliczności”. W tym przypadku powstają jednak wątpliwości co do tego, czy kryterium to ma charakter obiektywny, czy subiektywny.

³³ J. Skąpski, System prawa cywilnego, t. III, cz. 2, Ossolineum 1976, s.126–127. Szczególne przepisy o.w.s. odnoszące się do jakości towarów eksportowanych lub importowanych dopuszczają możliwość obrotu rzeczami o właściwościach innych niż określone w normach – § 94 o.w.s.

³⁴ Z. Świdorski, Pojęcie..., s.112.

Zdaniem niektórych autorów jest to kryterium o charakterze subiektywnym³⁵. Pojawia się również pogląd dopuszczający możliwość dwojakiego rozumienia tego zwrotu, widząc w nim kryteria raz obiektywne, a innym razem subiektywne³⁶. W moim przekonaniu najbardziej jest uzasadniony pogląd Z. Świderskiego, że kryterium to ma charakter obiektywny, ponieważ odsyła do ocen, które nie mogą być uważane za elementy umowy. Gdyby bowiem udało się ustalić wolę stron wyrażoną choćby w sposób dorozumiany, to powinno to być odczytane jako cel oznaczony w umowie³⁷.

Nie ma natomiast wątpliwości co do obiektywnego charakteru kryterium oceny wartości i użyteczności rzeczy ze względu na „cel wynikający z przeznaczenia rzeczy”. Decyduje o tym konieczność uwzględniania zwyczajnego przeznaczenia użytkowego rzeczy, ze względu na które rzecz została zaprojektowana i wykonana, o ile nic innego nie zostało postanowione w umowie. Gdyby bowiem kupujący chciał korzystać z rzeczy w inny sposób niż to wynika z jej typowego, zwyczajnego przeznaczenia, to ten odmienny cel powinien on wskazać już na etapie decydowania o zawarciu transakcji zastrzegając go w umowie, a gdyby tego nie uczynił, to może jedynie liczyć na oceny o charakterze obiektywnym.

Najbardziej podstawowym sposobem ustalania takich zobiektywizowanych ocen jest porównywanie cech i właściwości towarów z wymaganiami określonymi w odpowiednich normach technicznych – ustalanych i obowiązujących na mocy ustawy z 27.11.1961 r. o normalizacji³⁸. Dokonywanie ocen jakości towaru w oparciu o normy okazuje się jednak niewystarczające w sytuacjach, gdy rzecz odpowiada normie, ale nie jest możliwe wykorzystanie jej zgodnie z przeznaczeniem. Ponadto powstaje problem, czy można uznać rzecz za wadliwą w takiej sytuacji, gdy rzecz wprawdzie daje się użyć zgodnie z przeznaczeniem, ale nie odpowiada wymaganiom normy. Aby rozwiązać te problemy przyjęto w doktrynie założenie, że ostatecznym kryterium decydującym o tym, czy przedmiot świadczenia ma wady, jest jego rzeczywista przydatność do celów zgodnych z jego przeznaczeniem, a nie formalno-prawna okoliczność zgodności z normą techniczną. Podnoszono również argument, że norma techniczna nie może być normą jakości, choćby ze względu na niekompletność treści wielu norm technicznych, czy niemierzalność niektórych właściwości wyrobów³⁹. Podobne stanowisko w kwestii oceny jakości towaru podzieliła także GKA⁴⁰. Swoją opinię w tej sprawie wyraził ostatnio również SN, ustalając w najnowszej wykładni prawa o rękojmi i gwarancji, że przy ocenie wady fizycznej rzeczy kryterium funkcjonalne, obejmujące użyteczność rzeczy i jej przeznaczenie zgodne z celem umowy sprzedaży, powinno być stosowane przed kryterium normatywno-technicznym⁴¹.

Omówione wyżej zasady oceny jakości towaru znalazły swój szczególny wyraz na gruncie § 40 o.w.s., który reguluje zagadnienia jakości świadczenia w stosunkach między j.g.u. Zgodnie z treścią tego przepisu, towar powinien mieć właściwości normalnie przyjęte w obrocie, albo wynikające z przeznaczenia towaru, przy czym przyjmuje się, że „właściwości normalnie przyjęte w obrocie”, to właściwości określone w odpowiednich aktach normalizacyjnych. Przez takie ujęcie redakcyjne wyraźnie przeciwstawiono właściwości wynikające z przeznaczenia rzeczy, właściwościom związanym z normalizacją.

³⁵ W. Wasiak, Rękojmia za wady fizyczne według kodeksu cywilnego, PiP 1967, z. 3, s.455; E. Łętowska, Normy techniczne i dyspozycje umowne jako czynniki określające jakość przedmiotu świadczenia, S.C. t. 29, 1978, s.120.

³⁶ Cz. Żuławska, Gwarancja przy sprzedaży, Warszawa 1975, s.91.

³⁷ Z. Świderski, Pojęcie..., s.113.

³⁸ Dz.U. nr 53 P. 298 zmiana Dz.U. 1972 nr 11 p. 83 Ustawa ta wprowadziła trzy rodzaje norm: państwowe (PN), branżowe (BN) i zakładowe (ZN). Określają one różne indywidualne cechy towaru (np. właściwości fizyczne, skład chemiczny), a także parametry związane z przeznaczeniem rzeczy do obrotu handlowego (np. ujednolicenie jednostek objętości dla danej grupy towarowej, czy też ujednolicenie wymagań dotyczących oznakowania towarów).

³⁹ E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz..., s.57.

⁴⁰ Orzeczenie GKA z 27.10.1970 r., OSPIKA 1971, z. 7-8, oraz orzeczenie GKA z 13.10.1973 r., PUG 1974, nr 11; orzeczenie GKA z 24.10.1966 r., PUG 1967, poz. 593 (wkładka).

⁴¹ Uchwała..., – teza 2.

Niekiedy jednak bardzo istotną dla nabywcy cechą może być znormalizowane określenie jednostkowego opakowania dla danego rodzaju towaru i jego odpowiednie oznaczenie (np. dotyczące wyrobów nabywanych hurtowo i przeznaczonych do dalszego obrotu w handlu detalicznym). Powstaje więc pytanie: czy można uznać towar za wadliwy, jeżeli sama substancja towaru jest zgodna z wymaganiami normy, natomiast opakowanie towaru jest inne niż przewiduje to właściwa norma?

Stanowisko orzecznictwa arbitrażowego nie jest w tej kwestii jednoznaczne i nie pozwala na wyprowadzenie jednoznacznych wniosków. W orzeczeniu GKA z 9.11.1985 r.⁴² uznano, że naruszenie przez sprzedawcę warunków zastrzeżonych w normach uzasadnia traktowanie towaru jako dotkniętego wadą fizyczną, ale tylko wtedy, gdy naruszenie to polega na niespełnieniu właściwości dotyczącej samej substancji towaru. Inne stanowisko zajęła GKA w swoim wcześniejszym orzeczeniu z 25.11.1974 r.⁴³ uznając, że brak towaru w legalizowanych opakowaniach powoduje, że towar należy uznać za wadliwy. Orzeczenie GKA z 25.11.1974 r. uznać należy za obiektywnie bardziej słuszne. Uznaję trafność tego orzeczenia także obecnie, pomimo innych niż w roku 1974 realiów ekonomicznych w gospodarce naszego kraju. Przyłączam się zatem do opinii Cz. Żuławskiej – glosatorki tego orzeczenia, która przytacza szereg istotnych argumentów potwierdzających jego słuszność⁴⁴. Glosatorka trafnie, jak sądzę, wskazuje na to, że opakowanie o określonym charakterze kształtuje także walory samego towaru i w niektórych wypadkach towar jest kupowany właśnie ze względu na atrakcyjność opakowania.

Ponadto niektóre opakowania (legalizowane) ułatwiają obrót i pozwalają zmniejszyć zakres i koszty czynności przez jednostki uczestniczące w obrocie. Podobne argumenty przytacza również W. Jaślan w krytycznej glosie do orzeczenia GKA z 9.11.1985 r. dodając jeszcze i ten, że określone w Polskiej Normie wymagania odnoszą się nie tylko do samej substancji towaru, ale również do sposobu pakowania, przechowywania, transportu etc. – co ma niewątpliwie znaczenie choćby dla jakości czy trwałości towaru. Uznaje on zatem, że nie ma żadnych podstaw, aby tylko niektóre postanowienia normalizacyjne decydowały o wadliwości towaru a głosowane orzeczenie uważa za nieuzasadnione z punktu widzenia powołanych w tym orzeczeniu przepisów § 40 i 41 o.w.s.⁴⁵

Kolejnym kryterium oceny wadliwości rzeczy sprzedanej jest brak zapewnionych przez sprzedawcę właściwości rzeczy. Sprzedawca może złożyć kupującemu dwojakiego rodzaju zapewnienie co do jakości sprzedanej rzeczy. Może to być albo tzw. zapewnienie pozytywne, czyli zapewnienie, że rzecz posiada pewne właściwości (art. 556 § 1 K.c.), albo tzw. zapewnienie negatywne, czyli przyrzeczenie nieistnienia pewnych wad (art. 564 K.c.).

Rozróżnienie tych dwóch rodzajów zapewnień istotne jest ze względu na skutki prawne, jakie wywołują. Z zapewnieniem negatywnym związane są takie skutki prawne, jakie występują przy podstępnym zatajeniu wady przez sprzedawcę (zwolnienie kupującego z obowiązku zachowania terminów do zbadania rzeczy i zawiadomienia o nich sprzedawcy). Natomiast w przypadku zapewnienia pozytywnego towar może być uznany za wadliwy nawet wtedy, gdy brak przyrzeczonych właściwości nie powoduje negatywnych następstw dla kupującego.

Szczególnego rodzaju zapewnieniem pozytywnym jest potwierdzenie wysokiej jakości towaru dokonane przez oznaczenie towaru znakami jakości: „Q” i „1”⁴⁶. Odpowiedzialność sprzedawcy w przypadku ujawnienia wady tak oznaczonego towaru może powstać już wtedy, gdyby towar posiadał standardowy poziom jakości. Może się jednak zdarzyć, że określone zapewnienie sprzedawcy będzie tak bogate treściowo, że pochłonie jednocześnie obie postacie zapewnienia.

Szczególnego rodzaju postacią wady fizycznej sprzedanego towaru jest jego niezupełność (niekompletność), czyli brak wszystkich części składowych. Przykładem może być sytuacja, kiedy

⁴² Orzeczenie GKA z 9.11.1985 r. OT-4977/85, PUG 1986, nr 4-5.

⁴³ Orzeczenie GKA z 25.11.1974 r. BO-9193/74, PUG 1975, nr 7.

⁴⁴ OSPIKA 1975, z.11.

⁴⁵ OSPIKA 1987, z.5-6.

⁴⁶ Znaki jakości wyrobów ustalane są w ramach państwowej kwalifikacji wyrobów, uregulowanej ustawą z 8.02.1979 r. o jakości wyrobów, usług, robót i obiektów budowlanych (Dz.U. nr 2, poz. 7) oraz uchwałą nr 25.

sprzedano maszynę, ale nie dołączono do niej wszystkich potrzebnych do uruchomienia i eksploatacji akcesoriów. Niekompletność zachodzi także wtedy, gdy towar został wydany kupującemu bez wymaganej charakterem i przeznaczeniem towaru instrukcji obsługi lub innej informacji niezbędnej do prawidłowego korzystania z towaru (np. świadectwa jakości, dokumentacji eksploatacyjnej), albo gdy z naruszeniem obowiązujących przepisów lub umowy towar nie został należycie oznakowany. Towar uznaje się za wadliwy także w takiej sytuacji, kiedy maszyna lub urządzenie będące przedmiotem sprzedaży, po zmontowaniu w miejscu wskazanym przez kupującego, nie osiąga wymaganych parametrów.

Specyficzna sytuacja powstaje w przypadku ujawnienia braku ilościowego, czyli różnicy między ilością towaru deklarowaną przez sprzedawcę przy wydaniu, a ilością towaru rzeczywiście wydaną kupującemu w wykonaniu zobowiązania. Brak ilościowy nie jest wadą fizyczną, stanowi natomiast częściowe niewykonanie zobowiązania. W obrocie powszechnym, w konsekwencji ujawnienia braku ilościowego, kupujący może domagać się spełnienia zobowiązania w pozostałej części lub przy istnieniu stosownych przesłanek, skorzystać z uprawnień przewidzianych na wypadek zwłoki dłużnika (art. 450 i 491 § 2 K.c.). W obrocie uspołecznionym natomiast można w takim przypadku stosować odpowiednio przepisy o rękojmi (art. 569 § 1 K.c.).

Kodeks cywilny ogranicza jednak termin do dochodzenia uprawnień z tytułu braków ilościowych do sześciu miesięcy licząc od dnia, w którym rzeczy zostały kupującemu wydane (art. 569 § 2 K.c.). Termin wygaśnięcia uprawnień z tytułu braków ilościowych dla towarów sprzedawanych w oryginalnych zbiorczych opakowaniach fabrycznych wynosi natomiast dwanaście miesięcy, licząc od daty dostarczenia towaru (§ 51 ust. 1 o.w.s.⁴⁷).

Najogólniej można powiedzieć, że wadą fizyczną towaru jest brak wymaganych przez przepisy prawa cech czy właściwości rzeczy sprzedanej. Nie uważa się natomiast za wadę fizyczną naturalnego zmniejszenia wartości (handlowej) lub użyteczności towaru następującego na skutek upływu czasu oraz tych uszkodzeń, które powstały na skutek okoliczności, za które nie odpowiada ani wytwórca, ani sprzedawca, a w szczególności na skutek niewłaściwego używania lub konserwacji, albo z innych przyczyn leżących po stronie kupującego lub osób trzecich.

Uprawnienia kupującego z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy

Kupującemu, który nabył wadliwy towar, przysługują – niezależnie od postaci ujawnionej wady fizycznej – określone uprawnienia z rękojmi, które zasadniczo ustanowione zostały w art. 560 i 561 K.c. Zgodnie z treścią tych przepisów, jeżeli rzecz sprzedana ma wady, kupujący może:

1. żądać obniżenia ceny wadliwego towaru (art. 560 § 1 i § 3 zd. 1 K.c., § 49 ust. 1 o.w.s., § 19 pkt 1 o.w.s.d.g.);
2. żądać usunięcia wad (art. 561 § 1 K.c., § 49 ust. 1 pkt 3 o.w.s., § 19 pkt 2 o.w.s.d.g.);
3. żądać dostarczenia rzeczy wolnych od wad (art. 561 § 1 K.c., § 49 ust. 1 pkt 2, o.w.s., § 19 pkt 3 o.w.s.d.g.);
4. odstąpić od umowy (art. 560 § 1 K.c., § 49 ust. 6 o.w.s., § 19 pkt 4 o.w.s.d.g.).

Wybór jednego z tych uprawnień należy do kupującego i wiąże go, gdy już takiego wyboru dokona. Jeżeli kupujący wykona jedno z uprawnień z rękojmi, to nie może następnie sam zmienić swojej decyzji i skorzystać z innego uprawnienia⁴⁸. Wybór kupującego nie jest jednak w pełni ani samodzielny, ani dowolny. Realizacja określonego uprawnienia może być bowiem ograniczona albo ze względu na samą treść danego uprawnienia (np. ograniczenie prawa odstąpienia), albo ze względu na brak realnej

⁴⁷ Ogólne wytyczne orzecznictwa arbitrażowego w sprawie zasad odpowiedzialności sprzedawcy z tytułu braków ilościowych ustalono w uchwale nr 1/86 Rady PAG z 26.06.1986 r., PUG 1986, nr 8-9.

⁴⁸ J. Skąpski, System..., t. III, cz. 2, s.138.

możliwości jego wykonania (np. nie można żądać usunięcia wad nieusuwalnych)⁴⁹. Zwięzła charakterystyka wymienionych wyżej uprawnień z rękojmi przedstawia się następująco:

Ad 1. Powszechnie przyjmuje się w doktrynie, że uprawnienie kupującego do żądania obniżenia ceny wadliwego towaru jest roszczeniem. Odmienny pogląd w tej kwestii – moim zdaniem bardziej uzasadniony – reprezentuje J. Skąpski, który uważa, że żądanie obniżenia ceny wadliwego towaru jest uprawnieniem prawokształtującym i jego wykonanie samodzielnie przekształca w zakresie ceny istniejącą umowę sprzedaży, tj. niezależnie od woli sprzedawcy i bez jego współdziałania⁵⁰. Ustalona w umowie cena przestaje obowiązywać i staje się tylko podstawą do obliczenia nowej ceny. Określenie wysokości obniżenia może nastąpić bądź w drodze wyraźnego lub dorozumianego porozumienia stron, bądź też w toku procesu wytoczonego albo przez kupującego o zwrot części ceny, albo przez sprzedawcę o dopłatę reszty ceny. Konieczność ustalenia nowej (obniżonej) ceny jest już jednak tylko następstwem wykonania przez kupującego uprawnienia, w rezultacie czego pierwotna cena przestała strony obowiązywać. Należy zatem przyjąć, że właśnie to uprawnienie jest ograniczone rocznym terminem zawitym do wykonywania uprawnień z rękojmi (art. 568 § 1 K.c.). Jeżeli kupujący przed upływem tego terminu złoży odpowiednie oświadczenie woli, należy uznać, że termin do wykonywania uprawnień z rękojmi został zachowany. Oświadczenie takie musi zawierać żądanie obniżenia ceny bez konieczności precyzowania o ile cena ma być obniżona. Roszczenie kupującego do sprzedawcy o zwrot odpowiedniej części uiszczonych cen opiera się na przepisach, o nienależnym świadczeniu (podobnie jak roszczenie o zwrot ceny w razie odstąpienia od umowy), a zatem nie podlega ono ograniczeniom czasowym wynikającym z art. 568 § 1 K.c.⁵¹

Obniżenie ceny wadliwego towaru winno nastąpić w stosunku proporcjonalnym do obniżenia jego wartości z powodu wad⁵². Jeżeli natomiast na dane rzeczy wadliwe istnieje cena wynikająca z zarządzenia o przeklasyfikowaniu towarów (np. do gorszego gatunku) lub obniżeniu ceny artykułów nie mających wymaganej jakości, wówczas obniżenia ceny nie dokonuje się⁵³. Zgodnie z tym, co napisano wyżej, kupujący, który zatrzymuje towar wadliwy po obniżonej cenie, nie może już realizować innych uprawnień z rękojmi⁵⁴. W kwestii obniżenia ceny wadliwego towaru na uwagę zasługuje trafne, jak sądzę, orzeczenie GKA z 24 maja 1985 roku, według którego obniżenie wynagrodzenia wykonawcy (ceny sprzedawcy) może być dokonane w odniesieniu do całego przedmiotu umowy, a nie tylko do wadliwej jego części, odpowiednio do utraconej wartości użytkowej.⁵⁵

Ad 2. Jeżeli przedmiotem sprzedaży jest rzecz określona co do tożsamości, a sprzedawcą jest wytwórca tej rzeczy, kupujący może żądać usunięcia wady, wyznaczając w tym celu odpowiedni termin z zagrożeniem, że po jego bezskutecznym upływie od umowy odstąpi. Sprzedawca może odmówić usunięcia wady, gdyby wymagało ono nadmiernych kosztów⁵⁶. W praktyce przepis art. 561 § 2 K.c. będzie miał ograniczone znaczenie ze względu na to, że odnosi się tylko do ściśle określonej kategorii wytwórców, którzy sami trudnią się również sprzedażą wykonanych uprzednio przedmiotów (np. spółdzielnie, rzemieślnicy). Konstrukcja tego przepisu nawiązuje, jak się wydaje, do umowy o dzieło (art. 637 K.c.)⁵⁷. Podnoszony jest pogląd, że przysługująca kupującemu możliwość żądania

⁴⁹ Cz. Żuławska, *Obrót...*, s.156.

⁵⁰ Obszerne uzasadnienie prezentowanego poglądu – J. Skąpski, *Uprawnienia z tytułu rękojmi za wady fizyczne*, N.P. 1967, nr 11, s.1408 i nast.

⁵¹ E. Łętowska w glosie do orzeczenia GKA z 14.07.1969 r., *OSPika* z 1970 r., poz. 107.

⁵² Orzeczenie GKA z 24.02.1978 r., DO-8717/77, *OSPika* z 1978, poz. 181.

⁵³ Uchwała nr 67 Rady Ministrów z 7.03.1972 r. w sprawie zasad i trybu ustalania cen przedmiotów niepełnowartościowych, M.P. 1972, nr 16, poz. 172.

⁵⁴ Orzeczenie GKA z 4.04.1979 r., OT-5406(78, PUG 1979, nr 4.

⁵⁵ Orzeczenie GKA z 23.05.1984 r., IP-3244/84, PUG 1985, nr 7.

⁵⁶ Nadmierne koszty to takie, które sięgają ceny nowej rzeczy – Kodeks..., s.446.

⁵⁷ J. Skąpski, *System...*, t. III, cz.2, s.143.

usunięcia wady nie stanowi odrębnego, samoistnego uprawnienia z rękojmi⁵⁸, ponieważ kupujący nie może w drodze powództwa dochodzić od sprzedawcy usunięcia wady. W razie odmowy sprzedawcy usunięcia wady, kupujący może odstąpić od umowy albo żądać obniżenia ceny, zachowując roszczenie odszkodowawcze (art. 566 § 2).⁵⁹

Decyzję co do długości terminu, w którym sprzedawca powinien wady usunąć, pozostawiono kupującemu. Gdyby kupujący nie wyznaczył takiego terminu, to mogą mieć zastosowanie przepisy art. 455 i 476 K.c., na mocy których sprzedawca powinien usunąć wady niezwłocznie po wezwaniu kupującego, tzn. z uwzględnieniem czasu niezbędnego do wykonania naprawy. Na ogół przyjmuje się jako termin „niezbędny” 14 dni.⁶⁰

W obrocie uspołecznionym żądanie kupującego usunięcia wad towaru może odnosić się zarówno do rzeczy oznaczonych co do tożsamości, jak i co do gatunku. Termin do usunięcia wad określony w stosunkach między j.g.u. powinien być odpowiedni (zazwyczaj 14 dni). Jeżeli natomiast żądanie usunięcia wady sprzedanej rzeczy pojawia się między dwoma j.g.u. w następstwie reklamacji złożonej do jednej z nich przez użytkownika tej rzeczy (mieszczącej się w grupie towarów przeznaczonych na zaopatrzenie ludności), wówczas kupujący (np. jednostka handlu detalicznego) ma obowiązek wyznaczenia sprzedawcy (np. producentowi) odpowiedniego terminu do usunięcia wad, a gdyby tego nie uczynił, to sprzedawca jest zobowiązany do usunięcia wad w ciągu 7 dni od dnia otrzymania towaru do naprawy (§ 49 ust. 2 zd. 2 o.w.s.). W innych wypadkach, gdy kupujący (j.g.u.) nie wyznaczył terminu do naprawy rzeczy, może mieć zastosowanie rozwiązanie przyjęte w orzeczeniu GKA z 8.02.1980 r., według którego wykonawca pozostaje w zwłoce z usunięciem wad, jeżeli nie usunie wad w terminie jaki był niezbędny w danych warunkach do spełnienia tego świadczenia.⁶¹ W innym orzeczeniu⁶² GKA wskazuje na to, że wyznaczony przez zamawiającego (kupującego) termin na usunięcie wad wiąże sprzedawcę i nie może on uzależniać dotrzymania terminu usunięcia wad od wskazania przez zamawiającego sposobu ich usunięcia.

Uzupełniając dodajmy, że szczególnego rodzaju problemy mogą powstać w przypadku ujawnienia wad nowo zbudowanych obiektów. W sferze obrotu inwestycyjnego prezentowano zatem stanowisko, że w ramach rękojmi za wady obiektu zamawiający (kupujący) jest uprawniony do żądania od wykonawcy (sprzedawcy) usunięcia wszystkich wad bez względu na wysokość związanych z tym kosztów⁶³.

Ad 3. Kupujący w wykonaniu uprawnień z rękojmi może także zażądać od sprzedawcy dostarczenia zamiast rzeczy wadliwych takiej samej ilości rzeczy wolnych od wad. Uprawnienie to, podobnie jak żądanie obniżenia ceny, powinno być moim zdaniem traktowane jak prawo kształtujące. Przyłączam się w tej mierze do poglądu J. Skąpskiego i uważam, że złożenie jednostronnego oświadczenia woli przez kupującego automatycznie niweczy skutki wykonania zobowiązania, wobec czego wykonanie, które nastąpiło przez wydanie wadliwych rzeczy, uważa się za nieistniejące⁶⁴.

W ten sposób kupujący może dochodzić od sprzedawcy ponownego wydania rzeczy będących przedmiotem sprzedaży. Należy zauważyć, że roszczenie to nie podlega już ograniczeniom przewidzianym dla wykonania uprawnień 2 tytułu rękojmi. Sprzedawca, od którego kupujący zażądał wymiany wadliwego towaru, znajdzie się zatem w sytuacji dłużnika, który opóźnia się z wykonaniem zobowiązania. Służyć mu będzie natomiast roszczenie do kupującego o zwrot wadliwych rzeczy.

Przepis art. 561 § 1 K.c. jednoznacznie stanowi, że kupujący może żądać wymiany wadliwych rzeczy na wolne od wad, ale tylko wtedy, gdy przedmiotem sprzedaży są rzeczy oznaczone co do gatunku. Inaczej unormowano tę kwestię w obrocie uspołecznionym. Zgodnie z § 49 ust. 1 o.w.s. kupujący może

⁵⁸ A. Wolter, Czasowe ograniczenie roszczeń z tytułu rękojmi, PiP 1960, nr 8-9. s.357; J. Skąpski, Uprawnienia..., s.1422.

⁵⁹ Kodeks..., s.546.

⁶⁰ Uchwała..., – teza 7.

⁶¹ Orzeczenie GKA z 8.02.1980 r., DO-375/80, PUG 1980, nr 6 z glosą I. Weissa, OSPIKA 1981, nr 7-8, poz. 116.

⁶² Orzeczenie GKA z 17.04.1979 r., IP-1354/79, PUG 1980, nr 7.

⁶³ Orzeczenie GKA z 6.09.1978 r., DO-4233/78, PUG 1979, nr 2.

⁶⁴ J. Skąpski, Uprawnienia..., s.1420-1421.

żądać wymiany towaru wadliwego na wolny od wad niezależnie od okoliczności, czy przedmiotem sprzedaży jest towar oznaczony co do gatunku, czy co do tożsamości. Pojawia się jednak wątpliwość, czy rzeczywiście można wymienić towar oznaczony co do tożsamości, a to ze względu na indywidualne cechy tego towaru. Wątpliwość tę można było, jak sądzę, częściowo wyjaśnić opierając się na orzeczeniu SN z 20.01.1977 r.⁶⁵, według którego do klasy przedmiotów oznaczonych co do gatunku należy zaliczyć również rzeczy oznaczone indywidualnie, jeżeli z umowy lub z okoliczności wynika, że indywidualizacja ta nie miała na względzie swoistych, niezastępowalnych cech danego przedmiotu (np. za rzecz oznaczoną co do gatunku należy uznać nowy, standardowy samochód, mimo że został zindywidualizowany przez wskazanie numeru silnika i podwozia). Obecnie wątpliwość ta została jednoznacznie wyjaśniona w tezie dziesiątej uchwały SN z 30.12.1988 r., która stanowi, że rzeczy produkowane seryjnie, masowo, różniące się tylko pewnymi zewnętrznymi cechami lub zestawem akcesoriów, są rzeczami oznaczonymi tylko co do gatunku, a nie co do tożsamości. Nie nadaje również rzeczy charakteru rzeczy oznaczonej co do tożsamości oznaczenie jej samej lub jej zespołów i elementów numerami lub określonymi symbolami.

W unormowaniach prawnych handlu detalicznego wyraźnie podkreślono, że do wymiany za towar wadliwy może być użyty przez sprzedawcę wyłącznie towar wolny od wad – fabrycznie nowy (§ 20 ust.1 o.w.s.d.g.). Wprowadzenie takiego postanowienia do przepisów o.w.s.d.g. było konieczne dla skorygowania rozpowszechnionych błędów praktyki, które polegały w szczególności na tym, że kupującemu wydano egzemplarz danego towaru naprawiany, pochodzący z uprzednich reklamacji, czyli tzw. „zwrotów”⁶⁶. W niektórych przypadkach sprzedawca może za zgodą kupującego dokonać wymiany wadliwego towaru na inny, podobny (o zbliżonych parametrach)⁶⁷. W tej sytuacji powstaje jednak problem wyrównania ewentualnej różnicy cen (dopłat).

Ad 4. Szczegółowe rozważania na temat uprawnienia kupującego do odstąpienia od umowy z powodu wady fizycznej sprzedanej rzeczy zawarte będą w następnych rozdziałach tej pracy. W tym miejscu często zostaje pominięta charakterystyka tego uprawnienia.

Oprócz opisanych wyżej podstawowych uprawnień z rękojmi, kupujący, który nabył wadliwy towar może wykonywać także inne uprawnienia, służące zasadniczo zabezpieczeniu wykonania zobowiązań sprzedawcy powstałych w następstwie złożonej do niego reklamacji. W szczególności chodzi tu o wykonanie zastępcze zobowiązania w przypadku niezaspokojenia w wyznaczonym terminie żądań kupującego usunięcia wady lub wymiany towaru wadliwego na wolny od wad. W sferze obrotu powszechnego kupujący może dokonać wykonania zastępczego zobowiązania na podstawie art. 479 i 480 K.c. W obrocie społecznym znajdzie zastosowanie przepis § 49 ust. 3 o.w.s. Kupujący dokonujący zakupu lub naprawy zastępczej powinien kierować się racjonalnym, ze względu na wysokość kosztów, wyborem źródła zakupu lub wykonawcy. Uprawnienie to może być bardzo korzystne dla kupującego, choć jak się wydaje, tylko w sytuacji dostatecznej podaży towarów na rynku.

Niezależnie od uprawnień z rękojmi służą kupującemu także uprawnienia odszkodowawcze, gdyby z powodu dostarczenia wadliwego towaru poniósł szkodę. Przepis art. 566 K.c. pozwala kupującemu dochodzić roszczeń w ramach tzw. interesu negatywnego umowy, które obejmują żądania naprawienia szkody, którą kupujący poniósł przez to, że zawarł umowę nie wiedząc o istnieniu wady. Żądania te mogą dotyczyć w szczególności: zwrotu kosztów zawarcia umowy, kosztów odebrania, przewozu, przechowania i ubezpieczenia rzeczy oraz zwrotu nakładów w takim zakresie, w jakim nie odniósł korzyści z tych nakładów. Roszczenia te powstają niezależnie od winy sprzedawcy i bezpośrednio wiążą się z odpowiedzialnością z tytułu rękojmi za wady sprzedanej rzeczy.

Odpowiedzialność sprzedawcy za wady towaru może mieć miejsce również w zakresie tzw. pozytywnego interesu umowy, czyli jako odpowiedzialność realizująca zasadę pełnego odszkodowania na podstawie art. 471 K.c. (w zw. z art. 566 K.c.). Jest to odpowiedzialność odrębna i niezależna od

⁶⁵ Orzeczenie SN z 20.01.1977 r., IV CR 581/76 z glosą Cz. Żuławskiej, OSPIKA 1977, poz. 167.

⁶⁶ Orzeczenie SN z 23.11.1970 r., ICR 65/70, OSPIKA 1972, poz. 78 z glosą A. Kubasa i W. Jaśłana; orzeczenie SN z 4.05.1972 r., III CNR 47/72, OSPIKA 1972, poz. 235; Uchwała SN w Składzie Siedmiu Sędziów z 26.10.1972 r., III CZP 48/72, OSPIKA 1973, poz. 180 z glosą Cz. Żuławskiej; orzeczn. GKA z 16.10.1973 r., 21-7311, OSPIKA 1974, poz. 108.

⁶⁷ Orzeczenie SN z 12.12.1980 r., III CRN 275/80, nie publikowane – E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz..., s.76.

rękojmi i może służyć kupującemu choćby nie zachował wymaganych przy rękojmi terminów, czy nie dopełnił odpowiednich aktów staranności. W tym przypadku kupujący jest jednak zobowiązany udowodnić fakt poniesienia szkody, jej wysokość oraz związek przyczynowy między nienależytym wykonaniem zobowiązania przez sprzedawcę a szkodą.

Z drugiej strony sprzedawca może uchylić się od tej odpowiedzialności, jeżeli wykaze, że wada towaru powstała z przyczyn, za które nie ponosi odpowiedzialności. Prawo kupującego do dochodzenia odszkodowania tak w zakresie negatywnego, jak i pozytywnego interesu umowy, zostało wyraźnie wskazane przez SN w tezie osiemnastej wytycznych z 30 grudnia 1988 roku. W tych wytycznych SN wskazano również, że niezależnie od odpowiedzialności z tytułu rękojmi czy na zasadach ogólnych odpowiedzialności kontraktowej, wytwórca lub sprzedawca ponoszą odpowiedzialność na podstawie deliktowej (art. 415 i nast. K.c.) za szkodę na osobie lub mieniu, której doznał nabywca lub osoba trzecia, jeżeli rzecz dotknięta jest wadą czyniącą ją niebezpieczną⁶⁸.

Uprawnienia z tytułu rękojmi za wady fizyczne wygasają po upływie roku, a gdy chodzi o wady budynków – po upływie trzech lat, licząc od dnia, w którym wydano rzecz kupującemu (art. 568 § 1 K.c.). Jeżeli jednak niezależnie od uprawnień z tytułu rękojmi przysługują kupującemu roszczenia płynące z gwarancji, termin do wykonania uprawnień z rękojmi nie może skończyć się wcześniej niż w trzy miesiące po upływie terminu gwarancji (art. 583 § 3 K.c.). Terminy te jednak nie wiążą kupującego w przypadku, gdyby sprzedawca wadę podstępnie zataił. Stosuje się wówczas terminy przedawnienia określone w art. 442 K.c.⁶⁹

Uprawnienia wynikające z rękojmi przechodzą na następców prawnych kupującego, gdyż zmiana właściciela nabytej rzeczy nie powinna zwalniać sprzedawcy od odpowiedzialności za wady rzeczy. Zmiana właściciela rzeczy nie eliminuje więzi prawnej ze sprzedawcą, a następcy prawni kupującego są tylko kontynuatorami jego uprawnień.⁷⁰

Rozdział II. Ogólna charakterystyka prawa odstąpienia od umowy

Podstawowymi elementami stosunku zobowiązaniowego są wierzytelność i dług. Są to elementy przeciwstawne względem siebie, o charakterze roszczeń, bez których zobowiązanie nie mogłoby po prostu istnieć. Ale oprócz wierzytelności i długu w skład stosunków zobowiązaniowych wchodzi inne elementy, które mają charakter uprawnień prawokształtujących, a służą ochronie interesu wierzyciela w ukształtowaniu poszczególnych roszczeń, czy nawet całości stosunku zobowiązaniowego. Jednym z takich uprawnień jest prawo odstąpienia od umowy.

Prawo cywilne przewiduje dwa źródła powstania prawa odstąpienia od umowy. Może ono wynikać albo z umowy (umowne prawo odstąpienia), albo z ustawy (ustawowe prawo odstąpienia). Pomimo różnych źródeł powstania tego prawa sama jego konstrukcja jest jednolitą zwartą całością, której charakterystykę zawiera zasadniczo art. 395 K.c. Przepis ten stanowi:

„§ 1. Można zastrzec, że jednej lub obu stronom przysługiwać będzie w ciągu oznaczonego terminu prawo odstąpienia od umowy. Prawo to wykonywa się przez oświadczenie złożone drugiej stronie. § 2. W razie wykonania prawa odstąpienia umowa uważana jest za nie zawartą. To co strony już świadczyły, ulega zwrotowi w stanie nie zmienionym, chyba że zmiana była

⁶⁸ Uchwała..., teza 19.

⁶⁹ Orzecznictwo arbitrażowe w obrocie między j.g.u. termin przedawnienia roszczeń z rękojmi traktuje jak każdy inny termin przedawnienia i dlatego dopuszcza możliwość nieuwzględnienia tego terminu w myśl art. 117 § 3 K.c. – orzeczn. GKA z 13.10.1973 r., BO-8726(73), PUG 1974, nr 1.

⁷⁰ Uchwała..., teza 13.

konieczna w granicach zwykłego zarządu. Za świadczone usługi oraz za korzystanie z rzeczy należy się drugiej stronie odpowiednie wynagrodzenie”.

Zastrzeżenie umowne, o którym mowa w cytowanym wyżej przepisie, nazywane umownym prawem odstąpienia, pojawia się na tle ogólnej zasady, że umowa prawidłowo zawarta w zasadzie nie może być z mocy decyzji jednej strony rozwiązana, poza przypadkami wyraźnie przewidzianymi w ustawie (*Pacta sunt servanda*)⁷¹. Instytucja umownego prawa odstąpienia została ustanowiona w celu złagodzenia rygoryzmu tej zasady, który niekiedy mógłby okazać się niedogodny ze względu na przewidywaną przez strony zmianę sytuacji faktycznej.

Zastrzeżenie umownego prawa odstąpienia stanowi integralną część umowy zasadniczej. Jest ono dodatkowym zastrzeżeniem umownym i może być dokonane przy zawarciu umowy zasadniczej, jak również później⁷². W zależności od treści dokonanego zastrzeżenia prawo odstąpienia od umowy może przysługiwać jednej lub obu stronom. Niesamoistny charakter omawianego zastrzeżenia decyduje o tym, że nieważność umowy zasadniczej pociąga za sobą nieważność klauzuli odstąpienia od umowy.

Zastrzeżenie umownego prawa odstąpienia ma charakter konsensualnej czynności prawnej. Jest to w zasadzie czynność nieformalna. Ponieważ jednak stanowi ona integralną część umowy zasadniczej, zatem jeżeli zastrzeżenie zostało dokonane przy jej zawarciu, należy zachować formę przewidzianą do zawarcia umowy zasadniczej. Natomiast późniejsze zastrzeżenie należy traktować jako zmianę umowy zasadniczej i stosować formę przewidzianą w takich przypadkach – w szczególności art. 77 K.c.⁷³

Umowne prawo odstąpienia polega na tym, że – stosownie do dokonanego zastrzeżenia – jednej lub obu stronom umowy zasadniczej wolno będzie od niej odstąpić, niezależnie od jakichkolwiek dodatkowych okoliczności. Zastrzeżenie tego prawa w umowie powoduje istotne osłabienie łączącego strony węzła umownego, stwarzając stan niepewności co do tego, czy umowa zasadnicza utrzyma się. Aby ograniczyć te niekorzystne konsekwencje, przepis art. 395 § 1 K.c. określa przesłankę skuteczności wymienionego zastrzeżenia w postaci konieczności jednoczesnego oznaczenia terminu, w ciągu którego prawo odstąpienia od umowy będzie mogło być wykonane⁷⁴. Niespełnienie tego wymagania powoduje nieważność dokonanego zastrzeżenia (art. 58 § 1 i § 3 K.c.). Strony mogą także uzależnić powstanie prawa odstąpienia od spełnienia się określonego w umowie zdarzenia przyszłego i niepewnego, czyli od spełnienia się określonego warunku. Tradycyjną klauzulą tego rodzaju jest formuła *lex commissoria* określona w art. 492 K.c., która umowne zastrzeżenie modyfikuje w ten sposób, że strona uprawniona może odstąpić od umowy (wzajemnej) bez wyznaczania terminu dodatkowego, w razie, gdyby druga strona zwlekała z wykonaniem zobowiązania lub gdyby wykonanie zobowiązania po terminie nie miało dla strony uprawnionej znaczenia.

Nie ma pełnej zgodności w doktrynie co do zakresu zastosowania umownego prawa odstąpienia. Zdaniem niektórych autorów umowne prawo odstąpienia może być zastrzeżone we wszelkiego rodzaju umowach – co jak się wydaje jasno wynika z treści art. 395 § 1 K.c.⁷⁵ Zdaniem innych – należy przyjąć, że umowne prawo odstąpienia może być zastrzeżone tylko w tych umowach, w których może być zastrzeżony warunek⁷⁶. Pomimo bowiem, że oba rodzaje zastrzeżeń nie są wprawdzie ze sobą identyczne, to jednak w podobny sposób osłabiają umowę wywołując niepewność co do trwałości jej skutków⁷⁷. W szczególności dotyczy to umów o przeniesienie własności nieruchomości (art. 157 § 1 K.c.)⁷⁸. Zauważyć tu należy, że niekiedy ustawa chroni trwałość stosunku umownego ze względu na

⁷¹ W. Czachórski, Zobowiązania – zarys wykładu, Warszawa 1986, s.146.

⁷² Z. Radwański, System prawa cywilnego, t. III, cz. 1, Ossolineum 1981, s.464.

⁷³ Z. Radwański, System..., s.464.

⁷⁴ A. Rembieliński, Kodeks cywilny z komentarzem, Warszawa 1980, s.350.

⁷⁵ W. Czachórski, Zobowiązania..., s.146. R. Longchamps, Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań, Warszawa 1934, s.107.

⁷⁶ Z. Radwański, System..., s.466.

⁷⁷ A. Kunicki, Umowne prawo odstąpienia, Lwów 1939, s.85 i nast.

⁷⁸ Umowa z takim zastrzeżeniem wywołuje jedynie skutki obligacyjne – S. Breyer, Przeniesienie własności nieruchomości, Warszawa 1975, s.161.

ważne interesy jednej ze stron, wymagając w przepisach *iuris cogentis* dochowania określonych terminów wypowiedzenia⁷⁹. Zastrzeżenie umownego prawa odstąpienia jest w takich przypadkach niedopuszczalne, ponieważ prowadziłoby do obejścia ustawy (art. 58 § 1 K.c.).

W obrocie społecznym podnoszone są argumenty za wyłączeniem umownego prawa odstąpienia z tej sfery, a to ze względu na społeczno-gospodarczy cel umów zawieranych między j.g.u., polegający na zaspokajaniu określonych w zadaniach planowych potrzeb gospodarczych. Postuluje się jednak, aby zadań planowych nie ujmować zbyt sztywno (jako cel sam w sobie), natomiast aby elastycznie uwzględniać zmiany sytuacji gospodarczej, jakie nastąpiły po zawarciu umowy⁸⁰. Słuszny wydaje mi się w tej materii pogląd Z. Radwańskiego, że w obrębie stosunków między j.g.u. dopuszczalne są kwalifikowane postacie umownego prawa odstąpienia, które uwarunkowują to prawo od okoliczności obiektywnych, towarzyszących zawarciu umowy⁸¹.

Wykonanie prawa odstąpienia od umowy następuje w ten sposób, że uprawniony składa odpowiednie oświadczenie drugiej stronie (art. 395 § 1 zd. 2 K.c.). Oświadczenie to winno być złożone według zasad przewidzianych w art. 61 K.c.), z uwzględnieniem kryteriów tzw. kwalifikowanego doręczenia oraz odpowiedniej formy (art. 77 K.c.). Ze względu na swój kształtujący prawo charakter oświadczenie o odstąpieniu od umowy nie może być skutecznie odwołane bez zgody drugiej strony, chyba że odwołanie doszło do drugiej strony jednocześnie z oświadczeniem lub wcześniej (art. 61 zd. 2 K.c.). Na ogół przyjmuje się również, że oświadczenia woli kształtujące muszą być bezwarunkowe, a to ze względu na ochronę interesów drugiej strony. W przeciwnym bowiem razie uprawnionemu przysługiwałaby szersza możliwość jednostronnego wpływania na łączący strony stosunek prawny, niż wynika to z treści przysługującego mu prawa⁸². Trafnie jednak zauważa A. Kunicki, że w odniesieniu do umownego prawa odstąpienia złożenie oświadczenia woli o odstąpieniu pod warunkiem zawieszającym, który nie może nastąpić po terminie wyznaczonym w zastrzeżeniu umownym, nie naruszałoby interesów drugiej strony i nie kolidowałoby z kształtującym charakterem tego oświadczenia⁸³. Odstąpienie od umowy może nastąpić jedynie w ciągu oznaczonego w zastrzeżeniu terminu zarówno przed wykonaniem umowy, jak i po jej wykonaniu częściowym lub całkowitym.

W razie wykonania prawa odstąpienia umowę uważa się za nie zawartą (art. 395 § 2 zd. 1 K.c.). Następuje więc zniesienie skutków prawnych z mocą wsteczną (*ex tunc*). Jeżeli odstąpienie nastąpiło przed wykonaniem umowy, wówczas nie prowadzi ono do żadnych dalszych stosunków między stronami. Jeżeli jednak nastąpiło w chwili, gdy umowa została wykonana częściowo lub całkowicie, wówczas zachodzi konieczność uregulowania sytuacji prawnej stron, a w szczególności dokonania rozliczeń ze spełnionych świadczeń. W myśl art. 395 § 2 zd. 2 K.c. strony powinny zwrócić to wszystko co sobie świadczyły w stanie nie zmienionym, chyba że zmiana ta była konieczna w granicach zwykłego zarządu. Dyskusyjny jest jednak problem czy norma art. 395 § 2 K.c. stanowi samodzielne źródło kreujące obowiązek zwrotu wcześniej udzielonych świadczeń⁸⁴, czy też podstawą tego obowiązku są przepisy o nienależnym świadczeniu (art. 410 K.c.), zaś znaczenie normy art. 395 § 2 K.c. ma polegać jedynie na zmodyfikowaniu ogólnych, tj. określonych przepisami o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 i nast. K.c.), zasad dotyczących tego obowiązku⁸⁵. W moim przekonaniu świadczenia stron w wykonaniu umowy, która następnie została uznana za nie zawartą, są świadczeniami nienależnymi –

⁷⁹ Na przykład w przypadku wypowiedzenia najmu lokalu – art. 688 K.c.

⁸⁰ J. Trojanek, Zasada realnego wykonania umów gospodarczych, PUG 1968, nr 8-9.

⁸¹ Z. Radwański, System..., s.465.

⁸² A. Klein, Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej, Wrocław 1964, s.148; W. Czachórski, Prawo zobowiązań. Warszawa 1968, s.216; A. Ohanowicz, J. Górski, Zobowiązania, Warszawa 1970, s. 107.

⁸³ A. Kunicki, Umowa o świadczenie na rzecz osoby trzeciej, Toruń 1960, s.24.

⁸⁴ W. Czachórski, Prawo zobowiązań, s. 216; Z. Radwański, System..., s. 467.

⁸⁵ A. Ohanowicz, J. Górski, Zobowiązania, s. 107–108.

co wynika z definicji art. 410 § 2 K.c. Dlatego przychylam się do drugiego z prezentowanych poglądów, a krytykę Z. Radwańskiego uważam za niesłuszną⁸⁶.

Obowiązek zwrotu rzeczy w stanie nie zmienionym musi uwzględniać naturalne właściwości rzeczy i może mieć zastosowanie wtedy, gdy właściwości te ze swej natury są niezmiennie (np. nieruchomości). Rzecz może być jednak zwrócona w stanie zmienionym, jeżeli zmiany te były konieczne w granicach zwykłego zarządu (np. naprawy rzeczy). Jeżeli natomiast obowiązek zwrotu świadczeń wynika z odstąpienia od umowy wzajemnej, to zwrot powinien nastąpić jednocześnie z zachowaniem dla każdej ze stron prawa zatrzymania (art. 496 K.c.), które ma chronić przed ewentualną nieuczciwością drugiej strony⁸⁷.

Szczególnego rodzaju sytuacja powstaje wówczas, gdyby jedna ze stron nie mogła zwrócić otrzymanego świadczenia w stanie nie zmienionym na skutek zmian przekraczających zakres zwykłego zarządu lub na skutek utraty, uszkodzenia, zniszczenia lub obciążenia przedmiotu świadczenia. W takiej sytuacji pojawia się obowiązek naprawienia szkody oparty na ogólnych zasadach odpowiedzialności kontraktowej (art. 471 K.c.). Można bowiem przyjąć, że wobec dokonanego zastrzeżenia odstąpienia od umowy, strona przyjmująca świadczenie powinna się liczyć z obowiązkiem jego zwrotu po wykonaniu tego prawa przez drugą stronę. Gdyby jednak dłużnik wykazał, że nie ponosi odpowiedzialności za niemożliwość zwrotu świadczeń, wówczas następuje wyłączenie odpowiedzialności kontraktowej, natomiast obciąża go obowiązek wydania surogatów (art. 475 § 2 K.c.), który zastępuje wydanie rzeczy będącej przedmiotem świadczenia.

Postanowienia art. 395 K.c. nie zawierają natomiast żadnych postanowień dotyczących nakładów, jakie strona zobowiązana do zwrotu dokonała na rzeczy. W literaturze polskiej panuje pogląd, że w przypadku takim należy stosować przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu⁸⁸. W szczególności chodzi tu o zastosowanie art. 408 § 2 K.c., na podstawie którego ten, kto dokonał nakładów, może żądać ich zwrotu tylko o tyle, o ile zwiększają wartość korzyści w chwili jej wydania. Rozstrzygnięcie takie nie uwzględnia jednak wspomnianego już obowiązku liczenia się z ewentualną koniecznością zwrotu otrzymanego świadczenia w czasie trwania zastrzeżonego terminu do odstąpienia od umowy. Można zatem przyjąć, że dłużnik będzie mógł żądać jedynie zwrotu takich nakładów, na jakie mu art. 395 § 2 K.c. wyraźnie zezwala, a więc nakładów koniecznych, dokonanych w ramach zwykłego zarządu⁸⁹.

Podkreślenia wymaga okoliczność, gdy zwrot jednego ze świadczeń wzajemnych stał się niemożliwy z powodu, za który żadna ze stron nie odpowiada. W tej sytuacji strona, która miałaby to świadczenie spełnić, nie może odstąpić od umowy, ponieważ byłoby to wykorzystaniem prawa kształtującego w celu przerzucenia na drugą stronę ryzyka przypadkowej utraty rzeczy, a tym samym nadużyciem prawa wbrew art. 5 K.c.⁹⁰.

Jak już to wcześniej zostało powiedziane, prawo odstąpienia od umowy wynikać może albo z woli stron umowy wyrażonej w odpowiednim zastrzeżeniu umownym (art. 395 K.c.), albo bezpośrednio z ustawy. Podobnie jak zastrzeżenie umowne o odstąpieniu, tak i przewidziane w ustawie wypadki, w których prawo odstąpienia powstaje z mocy samego prawa, stanowią wyjątek od ogólnej zasady, że strony są umową związane i żadna z nich nie może jej jednostronnie rozwiązać. Kodeks cywilny przewiduje ogólne prawo odstąpienia od umowy przy umowach wzajemnych, a także przy niektórych umowach szczegółowych (np. sprzedaż, dostawa, o dzieło, ubezpieczenia)⁹¹.

⁸⁶ Z. Radwański, System..., s.467.

⁸⁷ Z. Radwański, System..., s.467.

⁸⁸ A. Ochanowicz, J. Górski, Zobowiązania, s. 107; W. Czachórski, Zobowiązania, s.217; F. Błahuta, Kodeks cywilny. Komentarz, t. II, Warszawa 1972, s.941.

⁸⁹ Z. Radwański, System..., s.468.

⁹⁰ Złożenie oświadczenia woli o odstąpieniu od umowy jest czynieniem użytku z podmiotowego prawa do odstąpienia. Podlega przeto kontroli pod kątem klauzul generalnych art. 5 K.c. – Z. Radwański, System..., s.466.

⁹¹ A. Rembieniński, Kodeks..., s.349.

Ponieważ przedmiotem zainteresowania tej pracy jest prawo odstąpienia od umowy, które pojawia się jako cywilno-prawny skutek niewłaściwego wykonania zobowiązania przy umowie sprzedaży, dlatego rozważania nad problematyką ustawowego prawa odstąpienia od umowy zostaną tu ograniczone do zagadnień nienależytego wykonania zobowiązań z umów wzajemnych. Zagadnienia te są bowiem bezpośrednio związane z wykonywaniem umów sprzedaży (będących wszak umowami wzajemnymi) i rękojmią za wady sprzedanej rzeczy. Ujawnienie wady rzeczy przy sprzedaży jest jednym z przypadków, w którym ustawodawca przyznaje kupującemu prawo odstąpienia od umowy na mocy samych tylko przepisów ustawy (art. 560 § 1 K.c.). Wykonanie tego prawa następuje na podstawie przepisów o rękojmi, ale jest jednocześnie skutkiem nienależytego wykonania zobowiązania z umowy sprzedaży i stosuje się tu również zasady odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, a w szczególności przepis art. 494 K.c. o obowiązku dokonania rozliczeń między stronami (art. 560 § 2 K.c.).

Stosunek odpowiedzialności z tytułu rękojmi do ogólnej odpowiedzialności dłużnika za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania nie jest jednoznaczny. Wynika to w głównej mierze z niezbyt precyzyjnego sformułowania art. 566 K.c.⁹² W polskim prawie cywilnym przez skutki nienależytego wykonania zobowiązania rozumie się w zasadzie prawne następstwa takiego uchybienia zobowiązaniu, które byłoby spowodowane okolicznościami, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność (art. 471 K.c.). Odpowiedzialność z rękojmi za wady rzeczy pozostaje natomiast poza zasięgiem tej problematyki. Według rozpowszechnionego poglądu przepisy o rękojmi za wady nie stanowią *legis specialis* w stosunku do art. 471 i nast. K.c., ale winny być stosowane równorzędnie obok ogólnych przepisów normujących odpowiedzialność dłużnika. Na uzasadnienie takiego stanowiska powołuje się odmienne cele odpowiedzialności kontraktowej i odpowiedzialności z tytułu rękojmi, oraz podstawowy charakter tej pierwszej silnie przemawiający przeciwko ogólnemu wyłączeniu jej przez ewentualne przepisy o charakterze szczególnym⁹³.

Przepisy normujące odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania z umowy wzajemnej (art. 491-496 K.c.) są przepisami szczególnymi w stosunku do przepisów regulujących zagadnienia odpowiedzialności kontraktowej dłużnika. Ogólną charakterystykę prawa odstąpienia od umowy wzajemnej zawiera art. 491 i 493 K.c. Przepisy te normują zagadnienia zwłoki dłużnika i niemożliwości świadczenia.

W myśl art. 491 § 1 K.c., jeżeli jedna ze stron dopuszcza się zwłoki w wykonaniu zobowiązania z umowy wzajemnej, druga strona może wyznaczyć jej odpowiedni dodatkowy termin do wykonania z zagrożeniem, iż w razie bezskutecznego upływu wyznaczonego terminu będzie uprawniona do odstąpienia od umowy. Może również bądź bez wyznaczania terminu dodatkowego, bądź też po jego bezskutecznym upływie, żądać wykonania zobowiązania i naprawienia szkody wynikłej ze zwłoki. Z treści tego przepisu wynikają następujące przesłanki warunkujące wykonanie prawa odstąpienia:

- a) Wyznaczenie dodatkowego terminu do wykonania zobowiązania. Termin ten powinien być odpowiedni, tzn. umożliwiający dłużnikowi spełnienie jeszcze świadczenia.
- b) Jednoczesne zagrożenie odstąpieniem od umowy po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu. Stanowi ono ostrzeżenie dla strony uchybiającej obowiązkowi wykonania zobowiązania.
- c) Oświadczenie o odstąpieniu od umowy. Podlega ono ogólnym zasadom art. 61 i powinno być dokonane w formie pisemnej, jeżeli sama umowa była zawarta na piśmie⁹⁴.

Porównując przepisy art. 491 § 1 K.c. i 395 § 1 K.c. można zauważyć, że pomimo odmiennych warunków powstania prawa odstąpienia, samo prawo wykonuje się w identyczny sposób (oświadczenie o odstąpieniu) i rodzi ono takie same skutki prawne (art. 494 i 496 K.c.). Skutecznie dokonane odstąpienie od umowy wzajemnej powoduje ustanie stosunku prawnego z mocą wsteczną, co z kolei powoduje powstanie obowiązku zwrotu uprzednio spełnionych wzajemnych świadczeń (art. 494 K.c.). Zasady rozliczeń dokonywanych między stronami umowy wzajemnej na podstawie art. 494 K.c. są

⁹² W. Czachórski, Prawo zobowiązań, s.442 i nast.

⁹³ A. Ohanowicz, J. Górski, Zobowiązania, s.276; J. Dąbrowa, System prawa cywilnego, t. III, cz. 1, Ossolineum 1981, s.760.

⁹⁴ A. Rembieliński, Kodeks..., s.489.

identyczne jak przy dokonywaniu rozliczeń na podstawie art. 395 § 2 K.c. Zasady te opisane zostały w poprzedniej części tego rozdziału, przeto ponowne ich charakteryzowanie w tym miejscu nie byłoby celowe i zostało pominięte. Dodać należy jedynie, że strona odstępująca od umowy i zobowiązana do zwrotu świadczenia wzajemnego, nie może powoływać się na okoliczność, że nie jest już wzbogacona (art. 409 K.c.), ponieważ w takim przypadku nie miałyby zastosowania przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu, które są podstawą dokonywania tych rozliczeń⁹⁵.

Przepis art. 491 K.c. nie znajduje bezpośrednio zastosowania przy wykonywaniu uprawnień z rękojmi za wady rzeczy, może natomiast służyć do wzmocnienia pozycji kupującego wobec sprzedawcy, w szczególności w dwóch przypadkach. Pierwszy z nich ma miejsce wówczas, gdy sprzedawca udaremnił kupującemu odstąpienie od umowy z powodu wad towaru oświadczając gotowość natychmiastowej wymiany wadliwej rzeczy lub usunięcia wad, a następnie zwleka z jej realizacją⁹⁶. Drugi zdarza się często w praktyce stosunków handlowych między j.g.u., gdy do odstąpienia od umowy dochodzi z powodu zwłoki sprzedawcy (dostawcy) w dostarczeniu towaru⁹⁷ lub z powodu ujawnienia braków ilościowych w dostawie⁹⁸.

Prawo odstąpienia od umowy wzajemnej przysługujące wierzycielowi w przypadku zwłoki dłużnika z wykonaniem zobowiązania z umowy wzajemnej jest uprawnieniem o charakterze wyjątkowym w stosunku do ogólnych zasad odpowiedzialności dłużnika pozostającego w zwłoce określonych w art. 476-480 K.c. Poszerza ono zakres uprawnień wierzyciela, ponieważ nie pozbawiając go możliwości korzystania z tych zasad pozwala mu dodatkowo od umowy odstąpić. Niedotrzymanie terminu wykonania zobowiązania przez dłużnika może nastąpić na skutek okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność (zwłoka), albo za które nie odpowiada (opóźnienie). Z punktu widzenia powstania prawa odstąpienia od umowy wzajemnej rozróżnienie to nie jest istotne, ponieważ w każdym z tych przypadków dłużnik będzie odpowiadał na zasadzie domniemania jego winy (art. 471 i 476 K.c.), a zatem każde niedotrzymanie terminu spełnienia świadczenia automatycznie przybierze postać zwłoki⁹⁹.

Ustawowe prawo odstąpienia od umowy występuje jako sankcja naruszenia zobowiązania także w innych niż wyżej opisane przypadkach. Wierzyciel może niekiedy z niego skorzystać jeszcze przed upływem terminu wykonania zobowiązania (art. 635, 656, 678 K.c.), jeżeli czynności przygotowawcze do spełnienia świadczenia ulegają opóźnieniu lub prowadzone są nieprawidłowo¹⁰⁰. W sferze obrotu uspołecznionego prawo odstąpienia od umowy wzajemnej (sprzedaż, dostawa) może być wykonane bez wyznaczania terminu dodatkowego, ze względu na ważne powody gospodarcze występujące po stronie kupującego (§ 13 o.w.s.)¹⁰¹. W obrocie konsumenckim natomiast prawo odstąpienia pojawia się poza uprawnieniami z rękojmi na gruncie przepisu § 11 o.w.s.d.g., który pozwala kupującemu odstąpić od umowy sprzedaży w terminie pięciu dni od daty dokonania zakupu, nie uwarunkowując tego prawa żadnymi szczególnymi okolicznościami.

⁹⁵ Orzeczenie SN z 21.11.1952 r., C-178/52, PiP 1954, nr 4.

⁹⁶ E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz do ogólnych warunków umów konsumenckich, Warszawa 1986, s.73.

⁹⁷ Wyznaczenie dostawcy terminu dodatkowego do wykonania umowy nie jest warunkiem odstąpienia od umowy, gdy z okoliczności wynika, że dostawca nie miał zamiaru wykonać umowy – orzeczenie GKA z 24.05.1969 r., I-2653/69, PUG 1969, nr 11.

⁹⁸ Orzeczenie GKA z 29.06.1981 r. OT-2456/81, PUG 1982, nr 3.

⁹⁹ Z. Radwański, Prawo zobowiązań, Warszawa 1986, s.261.

¹⁰⁰ T. Pajor, Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania, Warszawa 1982, s.94.

¹⁰¹ Wykładnię przepisu § 13 o.w.s. zawiera uchwała Kolegium Arbitrażu z 7.10.1974 r. nr 2/74 – ogólne wytyczne orzecznictwa arbitrażowego w sprawie przesłanek odstąpienia przez kupującego od umowy przed terminem dostarczenia towaru oraz zasad odpowiedzialności z tego tytułu, PUG 1975, nr 1.

Rozdział III. Prawo odstąpienia od umowy z powodu wad towaru

Wyróżnienie prawa odstąpienia od umowy na tle innych uprawnień z tytułu rękojmi

Jak już o tym powiedziano w rozdziale I, odpowiedzialność z tytułu rękojmi za wady rzeczy sprzedanej jest szczególnego rodzaju obowiązkiem, który obciąża sprzedawcę z mocy samego prawa i służy wzmożonej ochronie interesu kupującego, który aa prawo sądzić, że kupiona rzecz stanowi odpowiednik jego świadczenia (ceny). Rękojmia jest zatem instytucją prawną, która służy zabezpieczeniu ekwiwalentności wzajemnych świadczeń przy umowie sprzedaży jako umowie wzajemnej. Konstrukcja prawna rękojmi złożona jest z czterech podstawowych uprawnień wymienionych w art. 560 i 561 K.c., o których również była już mowa w rozdziale I pracy. Pojawia się jednak problem oceny charakteru prawnego tych uprawnień i wzajemnych relacji pomiędzy nimi. Zagadnienie to było rozważane w doktrynie jeszcze przed uchwaleniem Kodeksu cywilnego – na gruncie poprzednio obowiązującego Kodeksu zobowiązań (K.z.), ale i dziś pozostaje nadal aktualne, bowiem Kodeks cywilny wciąż nie daje podstaw do jednoznacznego rozstrzygnięcia tej kwestii.

Art. 336 § 1 K.z. stanowił, że kupującemu z tytułu rękojmi przysługiwały roszczenia. Stwierdzenie takie zostało jednak uznane za niezupełnie poprawne. A. Wolter, który zajmował się tym zagadnieniem, uznał, że uprawnienia, o których mowa, są niejednorodne z jurydycznego punktu widzenia i należy dokonać ich istotnego rozróżnienia¹⁰². Wyrażał on pogląd, że uprawnienie do odstąpienia od umowy ma odmienny charakter prawny od pozostałych i jest prawem kształtującym, mocą którego uprawniony może jednostronnie spowodować ustanie stosunku prawnego, natomiast wszystkie pozostałe uprawnienia mają charakter roszczeń, t.j. uprawnień do żądania od konkretnego podmiotu konkretnego zachowania się. W innym miejscu (art. 323 i 324 K.z.) Kodeks zobowiązań mówił o prawach z tytułu rękojmi – posługiwał się więc pojęciem szerszym, które mogło pomieścić w swej treści zarówno pojęcie roszczenia, jak i pojęcie prawa kształtującego.

Kodeks cywilny posługuje się konsekwentnie tylko jednym terminem: uprawnienie. Pojawia się on w art. 568 § 1 K.c. (który zastąpił art. 336 § 1 K.z.), a także w innych przepisach o rękojmi (np. art. 562 § 1 i 563 K.c.). Ale i ten termin nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie prawnego charakteru uprawnień z rękojmi ze względu na zbyt dużą pojemność treściową. Brak tego wyraźnego rozróżnienia jest przyczyną różnorodnych interpretacji i kształtowania się różnych poglądów w doktrynie prawa cywilnego. Obecnie przeważa pogląd, że prawokształtujący charakter ma tylko uprawnienie odstąpienia od umowy, natomiast pozostałe uprawnienia są roszczeniami¹⁰³.

Na uwagę zasługuje jednak odmienny pogląd J. Skąpskiego, który uważa, że wszystkie wymienione w art. 560 i 561 K.c. uprawnienia z rękojmi mają charakter prawokształtujący, co oznacza, że skutki prawne przewidziane w ustawie występują z chwilą złożenia przez kupującego jednostronnego oświadczenia woli skierowanego do sprzedawcy, a takie ujęcie ma pozwalać na jednolite traktowanie wszystkich uprawnień, co jest jego zdaniem bardzo istotne ze względu na ograniczenie czasowe tych uprawnień (art. 568 § 1, 569 § 2 i 576 § 1 K.c.)¹⁰⁴. W swojej koncepcji dokonuje on istotnego, jak sądzę, rozróżnienia pomiędzy uprawnieniami z art. 560 i 561 K.c. (ograniczonymi zasadniczo przez określone dla rękojmi terminy zawite), a różnymi roszczeniami powstającymi w związku z wykonaniem tych uprawnień, jak np. roszczenie o zwrot ceny lub jej części i roszczenia odszkodowawcze, które nie są

¹⁰² A. Wolter, Czasowe ograniczenie uprawnień z tytułu rękojmi za wady, PiP 1960, nr 8-9, s.358.

¹⁰³ S. Sołtysinski, Odpowiedzialność producenta wobec konsumenta za szkody wyrządzone wprowadzeniem do obrotu rzeczy z wadami, SC, t. XV, 1970, s.149 i nast.; J. Gwiazdomorski, Terminy zawite do dochodzenia roszczeń w K.c., RPEiS 1968, zeszyt nr 3, s.97 i nast.

¹⁰⁴ J. Skąpski, Uprawnienia a tytułu rękojmi za wady fizyczne, N. P. 1967, nr 11, s.1408 i nast. Taki sam pogląd wyraża E. Łętowska w głosie do orzeczenia GKA z 14.07.1969 r., OSPiKA 1970, poz. 107, s.229.

uprawnieniami z rękojmi i winny być oceniane na zasadach ogólnych. Ponadto wskazuje, że przyjęcie konstrukcji roszczeń pociąga za sobą konieczność uznania, że musi odpowiadać im określony obowiązek drugiej strony (np. zgoda sprzedawcy na obniżenie ceny), a brak takiego oświadczenia musiałby być zastąpiony orzeczeniem arbitrażowym lub sądowym (art. 64 K.c. i art. 1047 K.p.c.). Zdaniem J. Skąpskiego samo sformułowanie, że „kupujący może żądać...” o niczym nie przesądza, choć bez wątpienia do konstrukcji roszczenia nawiązuje.

Koncepcja jednolitego, prawokształtującego charakteru uprawnień z rękojmi wydaje mi się być bardzo zręcznym i trafnym ujęciem istoty samej rękojmi z punktu widzenia celów, jakie ma osiągać. Natomiast przyjęcie koncepcji prawa odstąpienia od umowy jako uprawnień prawokształtującego i uznanie pozostałych uprawnień z art. 560 i 561 K.c. za roszczenia, niewątpliwie pogorszyłoby sytuację kupującego, co byłoby wbrew samej istocie rękojmi.

W tym stanie rzeczy zauważyć należy, że jedynie uprawnienie odstąpienia od umowy w zasadzie nigdy nie budziło i nie budzi żadnych wątpliwości co do swego prawokształtującego charakteru. Uprawnienie to charakteryzuje także pewna szczególna, podwójna rola. Z jednej strony jest ono jednym z równorzędnych uprawnień, z których może skorzystać kupujący według swojego wyboru. Z drugiej strony jest również sankcją w przypadku, gdyby sprzedawca nie wywiązał się z obowiązku usunięcia wady lub gdyby w oznaczonym terminie nie wymienił rzeczy wadliwej na wolną od wad. Prawokształtujący charakter uprawnienia odstąpienia od umowy nie ulega zmianie w obrocie społecznym, choć pewnym modyfikacjom ulegają w tej sferze same zasady wykonywania tego uprawnienia (art. 49 o.w.s.).

Prawo odstąpienia od umowy z powodu wady rzeczy według Kodeksu cywilnego

Prawo odstąpienia od umowy może być realizowane przez kupującego jako jedno z możliwych uprawnień z rękojmi, po spełnieniu przesłanek koniecznych do powstania tej odpowiedzialności, a w szczególności po ujawnieniu wady (w rozumieniu art. 556 § 1 K.c.) i dochowaniu wymaganych aktów staranności (art. 563 K.c.). W myśl art. 561 § 1 K.c., jeżeli rzecz sprzedana ma wady, kupujący może od umowy odstąpić albo żądać obniżenia ceny. Jednakże kupujący nie może od umowy odstąpić, jeżeli sprzedawca oświadczy gotowość natychmiastowej wymiany rzeczy wadliwej na rzecz wolną od wad albo niezwłocznie wady usunie.

Uprawnienie odstąpienia od umowy jest najdalej idącym uprawnieniem spośród uprawnień, które przysługują kupującemu z tytułu rękojmi za wady fizyczne¹⁰⁵. Realizacja tego uprawnienia następuje w drodze złożenia przez kupującego oświadczenia woli, skierowanego do sprzedawcy (art. 61 i 563 § 3 K.c.). Forma tego oświadczenia woli jest w zasadzie dowolna, jednakże, gdyby umowa sprzedaży była zawarta na piśmie, wówczas oświadczenie woli kupującego o odstąpieniu od umowy winno być złożone również w formie pisemnej (dla celów dowodowych – art. 77 K.c.). Dla powstania skutków prawnych tego oświadczenia nie jest potrzebne jakiejkolwiek współdziałanie sprzedawcy, bowiem jak to już wyżej powiedziano, uprawnienie odstąpienia od umowy ma niewątpliwie prawokształtujący charakter.

Możliwość odstąpienia kupującego od umowy sprzedaży została jednak ograniczona. Jeżeli bowiem sprzedawca oświadczy gotowość natychmiastowej wymiany rzeczy wadliwej na rzecz wolną od wad albo wadę niezwłocznie usunie, wówczas kupujący nie będzie mógł wykonać tego uprawnienia. Ograniczenie to nasuwa pewne wątpliwości i rozmaicie jest interpretowane w doktrynie.

Zdaniem W. Wasiaka: „*take unormowanie wydaje się na pierwszy rzut oka słuszne i celowe. Z jednej strony bowiem chroni ono sprzedawcę przed nadużywaniem dość przecież daleko idącego uprawnienia odstąpienia od umowy oraz związanego z tym roszczenia o odszkodowanie, choćby tylko w zakresie negatywnego interesu umownego, z drugiej strony zaś nie pogarsza, pozornie przynajmniej, sytuacji kupującego, gdyż zapewnia mu otrzymanie od tego samego sprzedawcy zamiast rzeczy wadliwej rzeczy*

¹⁰⁵ Uprawnienie odstąpienia od umowy jest natomiast ograniczone w obrocie społecznym (§ 49 o.w.s.).

wolnej od wad, a więc cel kupującego zostaje osiągnięty.”¹⁰⁶. M. Madey upatruje natomiast w tym ograniczeniu wzmocnienie zasady realnego wykonywania umów również w obrocie powszechnym i ocenia to ograniczenie pozytywnie, pod warunkiem, że wymiana rzeczy lub jej naprawa będą istotnie niezwłoczne¹⁰⁷. J. Skąpski uważa z kolei, że wprowadzenie do Kodeksu cywilnego ograniczenia prawa odstąpienia od umowy zabezpiecza możliwość skorzystania sprzedawcy z danej mu przez ustawę możliwości dokonania wymiany lub usunięcia wady rzeczy, a tym samym utrzymania w mocy umowy¹⁰⁸. Takie unormowanie uważa za zgodne z potrzebami obrotu¹⁰⁹.

Nie ma sprzeczności między przedstawionymi poglądami i niewątpliwie należy przyznać rację każdemu z wymienionych autorów. Jednakże na szczególną uwagę, jak sądzę, zasługują wątpliwości W. Wasiaka co do ochronnej funkcji, jaką winien realizować w stosunku do kupującego przepis art. 560 § 1 K.c., która podlega istotnemu osłabieniu przez wprowadzenie tam ograniczenia wykonania uprawnienia odstąpienia od umowy. W. Wasiak twierdzi, że przepis art. 560 § 1 nie zabezpiecza dostatecznie interesu kupującego. Dla potwierdzenia tej tezy zwraca uwagę na fakt, że kupujący otrzymawszy rzecz wadliwą może stracić zaufanie do jakości wszystkich rzeczy, jakie ma mu do zaoferowania sprzedawca w miejsce rzeczy wadliwej i może zechcieć nabyć taką rzecz od innego sprzedawcy. Tej możliwości pozbawia go ograniczenie z art. 560 § 1. Autor ten wskazuje ponadto, że negatywnie trzeba się odnieść do samego faktu usuwania wad przez sprzedawcę, ponieważ całkiem zasadnie kupujący może nie mieć zaufania do kwalifikacji sprzedawcy w tym zakresie. Dalszym niekorzystnym następstwem ograniczenia prawa kupującego do odstąpienia od umowy może być świadome wykorzystywanie przez sprzedawcę poczucia „bezkarności” w celu pozbycia się towaru wadliwego, ponieważ takie ukształtowanie treści art. 560 § 1 K.c. daje sprzedawcy możliwość niedopuszczenia do odstąpienia kupującego od umowy i w gruncie rzeczy może on bez obawy poważniejszych strat tak długo sprzedawać wymienioną wadliwą rzecz kolejnym nabywcom, aż wreszcie zostanie ona skutecznie sprzedana. Zdaniem autora przepis ten „otwiera furtkę dla niepożądanych społecznie praktyk nieuczciwych sprzedawców i może wpływać na osłabienie poczucia odpowiedzialności sprzedawcy i producenta za jakość towaru”¹¹⁰. Sądzę, że sugestie te okazały się bardzo trafne i dzisiaj – po upływie ponad dwudziestu lat od chwili ich wyrażenia – nabierają szczególnej wymowy, kiedy sytuację gospodarczą cechuje bardzo niski poziom jakości produkcji i duże niedobory towarów w obrocie handlowym¹¹¹.

Uprawnienie odstąpienia od umowy, jak i pozostałe uprawnienia z rękojmi, jest ograniczone w czasie. Termin, po upływie którego uprawnienie to wygasa, wynosi zasadniczo jeden rok, licząc od dnia, w którym wydano rzecz kupującemu (art. 568 § 1 K.c.). W przypadku zbiegu uprawnień z rękojmi i z gwarancji ulega natomiast przedłużeniu termin do wykonywania uprawnienia odstąpienia od umowy i nie może skończyć się wcześniej, niż w trzy miesiące po upływie terminu gwarancji (art. 585 § 3 K.c.). Należy zauważyć, że w tym dodatkowym terminie (nazywanym niekiedy rękojnią pogwarancyjną), kupujący może wykonać uprawnienie odstąpienia od umowy (podobnie jak i pozostałe uprawnienia z rękojmi) jedynie w stosunku do tych wad towaru, które ujawniły się przed upływem podstawowego, rocznego terminu rękojmi. Wady ujawnione po upływie roku od chwili wydania rzeczy kupującemu (choćby w okresie rękojmi pogwarancyjnej) nie podlegają ochronie z rękojmi. Kodeks cywilny posłużył się w tym przypadku terminem zawitym, podkreślając przez to, że chodzi o najbardziej bezwzględne działanie skutków upływu czasu.

Określenie terminu zawitego do wykonywania uprawnień z rękojmi jest niewątpliwie uzasadnione koniecznością ochrony interesu sprzedawcy¹¹², ale z drugiej strony powstaje wątpliwość, czy takie

¹⁰⁶ W. Wasiak, Rękojnia za wady fizyczne wg Kodeksu cywilnego, PiP 1967, nr 3, s.428 i nast.

¹⁰⁷ M. Madey, Rękojnia przy dostawach w obrocie uspołecznionym w PRL, Warszawa 1965. s.57.

¹⁰⁸ J. Skąpski, Uprawnienia..., s.1414.

¹⁰⁹ System..., t. III, cz. 2, s.139.

¹¹⁰ W. Wasiak, Rękojnia..., s.434-435.

¹¹¹ Szczególnym potwierdzeniem wątpliwości W. Wasiaka jest § 20 ust. 1 o.w.s.d.g., który jednoznacznie stwierdza, że do wymiany za towar wadliwy może być użyty przez sprzedawcę wyłącznie towar wolny od wad – fabrycznie nowy.

¹¹² Ochronny wobec sprzedawcy charakter terminu z art. 568 §1 K.c. uzasadnia J. Skąpski, Uprawnienia..., s.1412-1413.

rygorystyczne unormowanie nie będzie w niektórych sytuacjach krzywdzące dla nabywcy. Wątpliwość ta wiąże się z bardziej ogólnym dylematem, czy do art. 568 § 1 K.c. można stosować postanowienia art. 117 § 3 K.c., zgodnie z którym sąd, państwowa komisja arbitrażowa lub inny organ powołany do rozpatrywania spraw danego rodzaju, może nie uwzględnić terminu przedawnienia (w tym przypadku terminu zawitego), jeżeli nie przekracza on trzech lat, a opóźnienie nie jest nadmierne i usprawiedliwione wyjątkowymi okolicznościami.

Stanowisko SN w tej kwestii było początkowo takie, że na podstawie art. 117 § 3 K.c. nie można uwzględnić terminów przewidzianych w art. 568 § 1 K.c.¹¹³ Odmienne do tego problemu odniosła się GKA. W swoim orzeczeniu z dnia 22.01.1969 r.¹¹⁴ wyraziła pogląd, że przewidziany w art. 568 § 1 K.c. roczny termin jest terminem przedawnienia i jego upływ może być przez państwową komisję arbitrażową nie uwzględniony. SN wypowiedział się ponownie w tej sprawie w uchwale z dnia 20 maja 1978 roku,¹¹⁵ zmieniając swoje dotychczasowe stanowisko i uznając, że rygoryzm terminu zawitego przewidzianego dla wykonywania uprawnień z tytułu rękojmi może być złagodzony na drodze postępowania sądowego przez nie uwzględnienie jego upływu, jeżeli oddalenie spóźnionego żądania prowadziłoby do rażącego pokrzywdzenia nabywcy. Dopuszczalność nieuwzględnienia upływu rocznego terminu przedawnienia uprawnień z rękojmi została potwierdzona w tezie czternastej uchwały SN z 30 grudnia 1988 roku. Takie stanowisko orzecznictwa jest w moim przekonaniu słuszne, ponieważ wcale nie osłabia ochronnej wobec sprzedawcy funkcji terminu z art. 568 § 1 K.c., natomiast czyni ten przepis bardziej elastycznym i przystosowanym do potrzeb obrotu.

Uprawnienie odstąpienia od umowy w szczególny sposób zostało ukształtowane w art. 562 K.c. Zgodnie z treścią tego przepisu, jeżeli w umowie sprzedaży zastrzeżono, że dostarczenie rzeczy ma nastąpić częściami, a sprzedawca mimo żądania kupującego nie dostarczył zamiast rzeczy wadliwych takiej samej ilości rzeczy wolnych od wad, kupujący może od umowy odstąpić także co do części rzeczy, które mają być dostarczone później. Unormowanie takie uzasadnione jest tym, że kupujący może już nie mieć interesu w otrzymaniu pozostałej partii towaru. Od tej zasady wprowadzono jednak daleko idący wyjątek ograniczający uprawnienia kupującego z rękojmi. Kupujący bowiem nie może wykonać uprawnień z tytułu rękojmi za wady fizyczne co do części rzeczy dostarczonych później, jeżeli rzeczy dostarczone wcześniej miały te same wady, a ich ujawnienie mogło przy zachowaniu należytej staranności nastąpić po odebraniu rzeczy (art. 562 § 2 zd. 1 K.c.). Przepis ten przewiduje utratę wszystkich uprawnień z rękojmi, a zatem i uprawnienia odstąpienia od umowy. Należy przyjąć, że sankcja określona w tym przepisie może mieć zastosowanie tylko wtedy, gdy zbadanie rzeczy jest w danych stosunkach lub przy rzeczach danego rodzaju przyjęte, a kupujący utracił uprawnienia z rękojmi co do części rzeczy już dostarczonych wskutek nie zachowania wymaganych w art. 563 § 1 i 2 K.c. aktów staranności¹¹⁶. Nie stosuje się tej sankcji natomiast wtedy, gdy wady fizyczne są następstwem naruszenia przepisów o sposobie wytwarzania rzeczy danego rodzaju. Ograniczenie z art. 562 § 2 K.c. oceniane jest niekiedy jako sankcja zbyt daleko idąca w stosunku do kupującego¹¹⁷. Terminy do odstąpienia od umowy, w której zastrzeżono, że dostarczenie rzeczy ma nastąpić częściami, biegą dla każdej części oddzielnie.

Jeszcze inne ograniczenie prawa odstąpienia od umowy zostało określone w art. 565 K.c., który stanowi, że jeżeli spośród rzeczy sprzedanych tylko niektóre są wadliwe i dają się odłączyć od rzeczy wolnych od wad bez szkody dla obu stron, uprawnienie kupującego do odstąpienia od umowy ogranicza się do rzeczy wadliwych. Jak się wydaje, ograniczenie to ma przede wszystkim na względzie ochronę interesu sprzedawcy. Jednak na przepis art. 565 K.c. może się powoływać zarówno kupujący, jak i sprzedawca, gdyby odłączenie rzeczy wadliwych od niewadliwych miało przynieść jednemu z nich szkodę. Strona, która powołałaby się na ten przepis, powinna udowodnić możliwość powstania szkody, przez którą należy rozumieć nie tylko poniesienie strat, czy utratę spodziewanego zysku, ale także niemożliwość

¹¹³ Uchwała składu 7 sędziów SN z 19.05.1969 r., III CZP 5(68, OSNCP 1970, poz. 117.

¹¹⁴ Orzeczenie GKA z 22.01.1969 r., I-9827/68, OSPiKA 1970, poz. 133.

¹¹⁵ Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej SN z 20.05.1978 r., III CZP 39(77, OSN 1979, poz. 40.

¹¹⁶ Kodeks cywilny z komentarzem, red. J. Winiarz, Warszawa 1980, s.547.

¹¹⁷ S. Buczkowski, Komentarz do kodeksu cywilnego, Warszawa 1972, s.1295.

korzystania z rzeczy niewadliwych zgodnie z celem umowy¹¹⁸. Niemożliwość korzystania z rzeczy wolnych od wad zgodnie z celem umowy powoduje, że rzeczy te stają się po prostu nieprzydatne dla kupującego. Szkoda powstaje więc w postaci utraty ceny, jaką kupujący musiał zapłacić za zbędną mu rzecz. Myślę, że uchylenie ograniczenia prawa odstąpienia od umowy z art. 565 K.c. może nastąpić również poprzez uznanie rzeczy niewadliwych za dotknięte wadą z punktu widzenia kryterium funkcjonalnego oceny wadliwości rzeczy¹¹⁹. Zaznaczyć tu należy, że odstąpienie co do rzeczy głównej odnosi się również do przynależności (art. 52 K.c.)

Następstwem odstąpienia od umowy sprzedaży jest jej wygaśnięcie z mocą wsteczną (*ex tunc*) i zaistnienie takiego stanu, jak gdyby umowa nie była zawarta. Zgodnie z art. 560 § 2 strony powinny sobie nawzajem zwrócić otrzymane świadczenie, według przepisów o odstąpieniu od umowy wzajemnej (art. 494 K.c.). W przypadku odstąpienia kupującego od umowy z powodu wad sprzedanej rzeczy sprzedawca nie może domagać się wynagrodzenia za zgodne z przeznaczeniem zużycie rzeczy, która potem okazała się wadliwa i nie jest dopuszczalne nałożenie takiego obowiązku na kupującego w drodze umowy¹²⁰. Przepis art. 560 § 2 K.c. nakazujący stronom zwrot wzajemnych świadczeń, odnosi się bezpośrednio do sytuacji, która powstała po wykonaniu prawokształtującego uprawnienia z rękojmi, ale obowiązek zwrotu wzajemnych świadczeń może wynikać również z przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 K.c.) oraz z przepisów o nienależnym świadczeniu (art. 410 K.c.). Szczególnym przypadkiem roszczenia z tytułu nienależnego świadczenia jest roszczenie o zwrot zapłaconej ceny lub jej części. Należy zwrócić uwagę, że jest to roszczenie, które nie jest bezpośrednio związane z rękojmią. Powstaje ono dopiero z chwilą odstąpienia kupującego od umowy, a więc już po wykonaniu uprawnienia z rękojmi, co z kolei powoduje, że nie mogą mieć tu zastosowania ograniczenia odnoszące się do uprawnień z rękojmi. W przypadku powstania roszczenia o zwrot zapłaconej ceny lub jej części należy stosować ogólne zasady przedawnienia roszczeń z art. 117 i 118 K.c.¹²¹

Po wykonaniu uprawnienia odstąpienia od umowy kupujący może dochodzić także innych roszczeń na ogólnych zasadach odpowiedzialności z tytułu nienależytego wykonania zobowiązań (art. 471 i nast. K.c.), czy roszczenia o wyrównanie szkody, którą poniósł kupujący przez to, że zawarł umowę nie wiedząc o istnieniu wad (art. 566 § 1 zd. 2 K.c.), a także na podstawie przepisów o czynach niedozwolonych (art. 415 i nast. K.c.).

W przypadku, kiedy kupujący albo odstępuje od umowy, albo żąda wymiany rzeczy nadesłanych z innej miejscowości, art. 567 K.c. nakłada na niego obowiązek zachowania pewnych aktów staranności. Gdyby bowiem kupujący zdecydował się odesłać wadliwą rzecz, nie może tego uczynić bez uprzedniego porozumienia się ze sprzedawcą i jest obowiązany postarać się o jej przechowanie na koszt sprzedawcy dopóty, dopóki w normalnym toku czynności sprzedawca nie będzie mógł postąpić z rzeczą wedle swojego uznania. Przepis ten, jak się wydaje, ustanowiony w interesie sprzedawcy, ma także na celu uniknięcie niepotrzebnej szkody (np. kosztów przesyłki). Jeżeli jednak sprzedawca zwleka z wydaniem dyspozycji albo gdy przechowanie rzeczy wymaga znacznych kosztów lub jest nadmiernie utrudnione, kupujący może rzecz sprzedać z zachowaniem należytej staranności¹²², albo odesłać ją sprzedawcy na jego koszt i niebezpieczeństwo¹²³. Obowiązek sprzedaży rzeczy powstaje tylko w przypadku niebezpieczeństwa pogorszenia rzeczy i tylko wtedy, gdy interes sprzedawcy tego wymaga. Gdyby

¹¹⁸ Kodeks..., s.549.

¹¹⁹ Kryterium funkcjonalne oceny wadliwości rzeczy zostało opisane w rozdz. I cz. 2 tej pracy.

¹²⁰ Orzeczenie GKA z 13.03.1969 r. nr BO-291/67, OSPIKA 1968, poz. 137; uchwała SN z 26.10.1972 r. nr III CZP 48/72, OSN 1973, poz. 23 (zasady prawa); uchwała SN z 30.12.1988 r., teza 6 i 8.

¹²¹ System..., t. III, cz. 2, s.140.

¹²² Należyta staranność to taka, jaką przeciętna osoba wykazałaby przy sprzedaży własnej rzeczy. Gdy sprzedaż dotyczy mienia społecznego należyta staranność powinna być podwyższona (art. 355 K.c.) – Kodeks..., s.551.

¹²³ Orzeczenie GKA z 15.02.1965 r., OSPIKA 1966, poz. 80, z glosą A. Szpunara; orzeczenie GKA z 22.10.1970 r., PUG 1970, nr 5, poz. 794 (wkładka).

kupujący nie zastosował się do obowiązków przewidzianych w art. 567 K.c., wówczas może zostać pociągnięty do odpowiedzialności odszkodowawczej¹²⁴.

Prawo odstąpienia od umowy z powodu wad towaru w obrocie uspołecznionym i konsumenckim.

Prawo odstąpienia od umowy z powodu wady sprzedanej rzeczy ustanowione generalnie w art. 560 § 1 K.c., zostało częściowo odmiennie unormowane w przepisach regulujących zagadnienia obrotu towarowego w sferze obrotu uspołecznionego. Różnica polega głównie na ograniczeniu swobodnego wyboru i możliwości skorzystania z tego uprawnienia przez kupującego.

Przepis § 49 ust. 1 o.w.s. stanowi, że kupujący, który otrzymał towar wadliwy, może – niezależnie od okoliczności czy przedmiotem sprzedaży jest towar oznaczony co do tożsamości, czy co do gatunku, żądać według swego wyboru: obniżenia ceny, wymiany towaru wadliwego na wolny od wad, albo usunięcia wad. Natomiast odstąpić od umowy z powodu wad towaru może on tylko wówczas, jeżeli bezskutecznie upłynął termin wyznaczony sprzedawcy do wymiany towaru wadliwego na wolny od wad lub do usunięcia wad towaru, a także jeżeli z odpowiedzi na reklamację bądź z innego oświadczenia sprzedawcy wynika, że wyznaczenie takiego terminu byłoby oczywiście niecelowe – § 49 ust. 6 o.w.s.

Tak więc w obrocie uspołecznionym kupujący nie ma swobodnego wyboru między różnymi uprawnieniami z rękojmi. Uprawnienie odstąpienia od umowy jest tu niejako uprawnieniem dodatkowym, które może być wykonane przez kupującego dopiero po wyczerpaniu środków, które mogłyby doprowadzić do realnego wykonania zobowiązania. Przepis § 49 ust. 3 o.w.s. wskazuje, że w razie zwłoki sprzedawcy w wykonaniu obowiązków, o których mowa w ustępie 1 (p. 2 i 3) tego przepisu, kupujący zachowując roszczenie o naprawienie szkody może – nie żądając upoważnienia do wykonania czynności na koszt sprzedawcy (art. 480 § 1 K.c.) – usunąć wadę na koszt sprzedawcy lub dokonać na jego koszt zakupu towaru wolnego od wad¹²⁵.

Możliwość odstąpienia od umowy pojawia się zatem dopiero w chwili, gdy bezskutecznie upłynął termin wyznaczony do naprawy lub wymiany wadliwego towaru na wolny od wad, jako uprawnienie alternatywne w stosunku do możliwości zastępczego wykonania zobowiązania. Jak można przypuszczać – choćby w oparciu o samą konstrukcję przepisu § 49 o.w.s. – intencją ustawodawcy było określenie uprawnienia odstąpienia od umowy jako środka ostatecznego, którym będzie mógł posłużyć się kupujący w przypadku nabycia wadliwego towaru.

Czasami się zdarza, że sprzedawca już w odpowiedzi na reklamację kupującego odmawia jej uznania z uzasadnieniem, że towar nie posiada wad bądź podnosi, że kupujący nie dochował aktów staranności (nie zbadał towaru we właściwym miejscu i właściwym czasie i nie powiadomił sprzedawcy o wadzie). W tych wypadkach odstąpienie od umowy może być wykonane bez wyznaczania terminu do naprawy lub wymiany towaru wadliwego. Przyjmuje się bowiem, że z odpowiedzi na reklamację lub z innego oświadczenia sprzedawcy wynika, że wyznaczenie takiego terminu byłoby bezcelowe¹²⁶. Wyznaczenie terminu dodatkowego dla wykonania umowy jest zbędne również w tych przypadkach, gdy z okoliczności sprawy (zachowania sprzedawcy) wynika, że nie ma on zamiaru wykonać umowy. Pogląd taki, zgodny z treścią § 49 ust. 6 in fine został przyjęty w orzecznictwie GKA jeszcze przed uchwaleniem K.c. i wydaniem ogólnych warunków umów sprzedaży w obrocie uspołecznionym¹²⁷.

Odstąpienie od umowy z powodu wad towaru wykonywane w stosunkach między j.g.u. następuje w drodze jednostronnego oświadczenia woli kupującego skierowanego do sprzedawcy (zazwyczaj

¹²⁴ Orzeczenie GKA z 10.11.1972 r., PUG 1973, nr 7-8. poz. 1010 (wkładka).

¹²⁵ Z chwilą wykonania zastępczego powstaje roszczenie kupującego przeciwko sprzedawcy o zwrot poniesionych kosztów.

¹²⁶ W. Jaślan, *Ogólne...*, s.146.

¹²⁷ Orzeczenie GKA z 11.10.1960 r. nr XIII-106/60, PUG 1961, nr 2, poz. 145; orzeczenie GKA z 4.05.1961 r. nr BO-1815/61, PUG 1961, nr 10, poz. 192.

w formie pisemnej dla celów dowodowych) w myśl ogólnych zasad przewidzianych w Kodeksie cywilnym przy wykonywaniu prawa odstąpienia przy umowach wzajemnych (art. 494 K.c.).

Kupujący, który odstępuje od umowy i stawia towar do dyspozycji sprzedawcy, powinien także dochować przewidzianych w art. 567 K.c. aktów staranności, dążąc do minimalizowania ewentualnej szkody¹²⁸. W szczególności powinien on towar odpowiednio zabezpieczyć, biorąc pod uwagę porę roku, stan nadesłanego towaru oraz okoliczności, w jakich nastąpiło dostarczenie towaru¹²⁹.

Do odstąpienia od umowy dochodzi często z powodu zwłoki sprzedawcy (dostawcy) w dostarczeniu towaru, a także w przypadku ujawnienia braków ilościowych w dostawie. W sytuacjach tych wykonanie uprawnienia odstąpienia od umowy oparte jest nie na przepisach o.w.s., ale na ogólnych kodeksowych zasadach wykonywania zobowiązań z umów wzajemnych i postępowania w przypadku niewykonania lub nienależytego wykonania tych zobowiązań (art. 491 K.c.). Przepisy o rękojmi za wady nie znajdują tu zastosowania.

Uzupełniając dodajmy, że odstąpienie od umowy sprzedaży zawartej między j.g.u. może nastąpić także w wykonaniu umownego zastrzeżenia prawa odstąpienia (art. 395 i 396 K.c.), oraz w innych szczególnych przypadkach przewidzianych w Kodeksie cywilnym (art. 549 K.c. – zwłoka w oznaczeniu kształtu, wymiaru świadczenia itd.; art. 610 i 611 K.c. – zwłoka dostawcy lub wadliwy sposób produkcji przy umowie dostawy) i w przepisach o.w.s. (§ 31 ust. 2 o.w.s. – przekroczenie limitu ceny).

Inaczej unormowano uprawnienia z tytułu rękojmi za wady sprzedanej rzeczy na gruncie uchw. 71 RM z 13.06.1983 r. regulującej stosunki sprzedaży w sferze obrotu mieszanego. W nieco odmienny sposób określono w niej również uprawnienie odstąpienia od umowy. Przepis § 17 ust. 1 i 2 o.w.s.d.g. stanowi, że kupujący (w sieci detalicznej), który stwierdził wadę, niezależnie od tego, czy chodzi o towar oznaczony tylko co do gatunku, czy też określony co do tożsamości, może zgodnie z przysługującymi mu uprawnieniami na mocy przepisów Kodeksu cywilnego według swego wyboru w reklamacji:

1. zażądać obniżenia ceny towaru;
2. zażądać usunięcia wad towaru;
3. zażądać wymiany towaru wadliwego na wolny od wad;
4. oświadczyć, że odstępuje od umowy.

Przepis ten w dużym stopniu ciąży bezpośrednio w kierunku kodeksowych regulacji prawnych obrotu towarowego, ale zawiera również pewne odmienności unormowań prawnych rękojmi za wady. Jest to przepis, który rozszerza uprawnienia kupującego w porównaniu z przepisem art. 561 K.c. Rozszerzenie to polega na tym, że wszystkie cztery wymienione uprawnienia może on realizować według swojego swobodnego wyboru, niezależnie od tego, czy przedmiotem sprzedaży jest rzecz oznaczona co do gatunku, czy oznaczona co do tożsamości, a także niezależnie od tego kto był wytwórcą sprzedanego towaru.

Bardzo wyraźnie zaakcentowano różnicę między poszczególnymi uprawnieniami z punktu widzenia ich charakteru prawnego. Jak się wydaje trzy pierwsze mają charakter roszczeń przeciwko sprzedawcy, natomiast uprawnienie odstąpienia od umowy jest prawem kształtującym. Unormowanie takie zdaje się potwierdzać przeważający w literaturze prawa cywilnego pogląd co do takiego właśnie charakteru prawnego uprawnień z rękojmi, choć w moim przekonaniu bardziej słuszny w tej kwestii jest odmienny pogląd J. Skąpskiego, że wszystkie te uprawnienia należy traktować jako prawa kształtujące – o czym była już mowa w części 1 tego rozdziału¹³⁰. Charakter prawny uprawnienia odstąpienia od umowy nie budzi jednak żadnych wątpliwości.

Możliwość wykonania uprawnienia odstąpienia od umowy została ograniczona w obrocie konsumenckim w podobny sposób, jak czyni to przepis art. 560 § 1 K.c. w ogólny sposób regulując zagadnienia obrotu powszechnego. Przepis § 17 ust. 2 o.w.s.d.g. jest niemal dosłownym powtórzeniem art. 560 § 1 zd. 2 K.c., jednakże z jedną istotną modyfikacją. W myśl postanowień Kodeksu cywilnego,

¹²⁸ Orzeczenie GKA z 29.07.1977 r. nr OT-3656/77, PUG 1978, nr 2.

¹²⁹ Orzeczenie GKA z 30.05.1970 r. nr I-13879/69, PUG 1971, nr 2.

¹³⁰ Podobny pogląd reprezentuje E. Łętowska, Glosa do orzeczenia GKA z 14.07.1969 r. nr 305526/69, OSPIKA 1970, poz. 107.

sprzedawca może uniemożliwić wykonanie uprawnienia odstąpienia od umowy przez oświadczenie gotowości natychmiastowej wymiany rzeczy albo niezwłocznego usunięcia wady. Natomiast w § 17 ust. 2 o.w.s.d.g. powiedziano, że samo „wyrażenie gotowości” wymiany lub naprawy ze strony sprzedawcy uniemożliwia już odstąpienie. Powstaje zatem wątpliwość, czy samo „wyrażenie gotowości” wymiany lub naprawy wadliwej rzeczy uniemożliwia odstąpienie, czy też niezbędne jest do tego rzeczywiste wykonanie tej naprawy lub wymiany. Problem ten był podnoszony w doktrynie także w odniesieniu do regulacji prawnych Kodeksu cywilnego¹³¹. Powszechnie przyjmuje się, że odstąpienie od umowy nie może być udaremnione ze strony sprzedawcy przez samo tylko zadeklarowanie gotowości niezwłocznej wymiany lub naprawy rzeczy. Aby oświadczenie sprzedawcy było skuteczne względem kupującego i mogło powstrzymać wykonanie prawa odstąpienia, musi również nastąpić niezwłoczne wykonanie deklarowanej gotowości. Jeżeli zatem sprzedawca poprzestaje na deklaracji gotowości wymiany lub naprawy rzeczy, a następnie zwleka z jej realizacją, to oświadczenie kupującego o odstąpieniu od umowy należy uznać za skuteczne w myśl art. 491 K.c. Szczególne potwierdzenie uzyskuje przedstawiony tu pogląd w unormowaniach § 19 o.w.s.d.g. W myśl jego postanowień, gdyby kupujący oświadczył sprzedawcy, że odstępuje od umowy (zwracając równocześnie towar wadliwy i żądając zwrotu zapłaconej ceny), sprzedawca ma prawo nie respektować tego oświadczenia, ale jedynie pod warunkiem, że zaoferuje i w następstwie zrealizuje natychmiastową wymianę towaru albo niezwłoczną jego naprawę¹³². W razie niespełnienia wymienionych warunków oświadczenie kupującego niweczy umowę i obie strony muszą sobie zwrócić otrzymane poprzednio świadczenia na ogólnych zasadach odstąpienia od umowy wzajemnej (art. 494 K.c.). Uważam, że nie można interpretować treści przepisu § 17 ust. 2 o.w.s.d.g. nie uwzględniając wyżej przedstawionych argumentów. Uznać należy zatem, że samo „wyrażenie gotowości” wymiany lub naprawy rzeczy ze strony sprzedawcy nie może udaremnić wykonania prawa odstąpienia od umowy przez kupującego, chyba że sprzedawca natychmiast zrealizuje deklarowaną naprawę lub wymianę rzeczy. Pogląd taki był już wyrażony w orzecznictwie SN zanim jeszcze wydano uchwałę nr 71 RM z 13 czerwca 1983 roku. i wprowadzono w życie o.w.s.d.g.¹³³. W świetle najnowszej wykładni przepisów o rękojmi ustanowionej przez SN w powoływanej już uchwale z 30 grudnia 1988 roku. znaczenie użytych w art. 560 i 561 K.c. zwrotów: „natychmiast”, „niezwłocznie” i „odpowiedni termin” należy rozumieć jako termin nie przekraczający dwóch tygodni¹³⁴.

Skuteczne odstąpienie od umowy powoduje powstanie roszczenia kupującego o zwrot zapłaconej ceny na podstawie przepisów o nienależnym świadczeniu (art. 410 § 2 K.c.), które staje się wymagalne w chwili odstąpienia i podlega dziesięcioletniemu przedawnieniu. Należy zaznaczyć, że w razie wykonania uprawnienia odstąpienia od umowy z powodu wad towaru objętego systemem sprzedaży reglamentowanej, sprzedawca powinien zwrócić kupującemu również dokument uprawniający go do zakupu tego towaru (karta zaopatrzenia, talon itp.) – § 5 ust. 5 uchw. nr 71 RM z 13 czerwca 1983 roku. Z chwilą odstąpienia od umowy powstaje jednocześnie roszczenie sprzedawcy o zwrot objętego reklamacją towaru, a kupujący traci prawo używania reklamowanego towaru. Sprzedawca może więc zaliczyć, czyli potrącić ze zwracanej ceny, koszty używania reklamowanego towaru w okresie między chwilą odstąpienia od umowy a faktycznym dokonaniem zwrotu towaru¹³⁵. Potrącenia ceny nie stosuje się natomiast za skutki normalnego zużycia towaru, stanowiącego przedmiot uznanej reklamacji (§ 20 ust. 2 o.w.s.d.g.).

Szczęólnego rodzaju problem powstaje w przypadku, kiedy między chwilą zapłaty a chwilą zwrotu ceny w następstwie odstąpienia kupującego od umowy, uległ zmianie poziom ceny reklamowanego towaru. Problem ten jest związany z bardziej ogólnym zagadnieniem dopłat przy załatwianiu reklamacji

¹³¹ M. Madey, Rękojmia..., s.56 i nast.; J. Skąpski, Upewnienia..., s.1412; S. Buczkowski, Kodeks..., s.1292; Cz. Żuławska, Zabezpieczenie jakości świadczenia, SC t. XXIX, s.59 i nast.

¹³² Przez określenie „niezwłoczną” trzeba rozumieć „bez uzasadnionej zwłoki”, a najpóźniej w ciągu 14 dni, który to termin może zostać przedłużony za wyraźną zgodą kupującego. B. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz..., s.76.

¹³³ Orzeczenie SN z 14.05.1979 r. nr II CR-13/79, OSNCP 1980, nr 2, poz. 23.

¹³⁴ Uchwała..., teza 7.

¹³⁵ Orzeczenie SN z 3.07.1980 r. II CR-190/80, OSNCP 1981, nr 1.

w obrocie konsumenckim i nabiera szczególnej aktualności dzisiaj – w sytuacji znacznej inflacji i szybkiego wzrostu cen towarów. Zgodnie z art. 494 K.c. strony mają obowiązek zwrócić udzielone świadczenia w pierwotnej wysokości. Zatem zmiana cen, która nastąpiła po dokonaniu sprzedaży, nie może mieć wpływu na wysokość zwracanej ceny i sprzedawca powinien zwrócić taką kwotę, jaką otrzymał od kupującego (a więc cenę z dnia zakupu, a nie obowiązującą w dniu załatwienia reklamacji). Takie unormowanie jest bez wątpienia niekorzystne dla kupującego, ponieważ to on faktycznie ponosi ryzyko ewentualnego wzrostu cen. Jednakże klient, który otrzymuje kwotę niższą (gdy nastąpił wzrost cen) i chciałby za nią kupić towar zaspokajający tę samą potrzebę gospodarczą, ma prawo do wyrównania różnicy cen w ramach odpowiedzialności odszkodowawczej sprzedawcy z art. 494 K.c. *in fine*¹³⁶. W praktyce więc kupujący powinien otrzymać cenę wyższą, w której faktycznie będą mieściły się dwa składniki: równowartość ceny niższej, uprzednio zapłaconej oraz odszkodowanie za uszczerbek, o którym mowa w przytoczonym przepisie.

Odmienności prawnych unormowań prawa odstąpienia od umowy z powodu wad towaru

Mówiąc o odmiennościach prawnych regulacji prawa odstąpienia od umowy należy od razu zaznaczyć, że nie istnieją żadne różnice w samej konstrukcji prawnej i w sposobie wykonywania tego prawa, pomimo zróżnicowania regulacji prawnych poszczególnych sfer obrotu towarowego, w których się ono przejawia. Wszędzie tam znajdują zastosowanie ogólne kodeksowe zasady charakteryzujące to prawo (art. 395 K.c.), tryb jego wykonywania (art. 491–493 K.c.) oraz skutki prawne, jakie odstąpienie od umowy wzajemnej powoduje (art. 494 K.c.).

Odmienności unormowań prawa odstąpienia od umowy, jakie można dostrzec w przepisach K.c., o.w.s. i o.w.s.d.g., dotyczą natomiast samych warunków powstania tego prawa, które są różnicowane ze względu na specyfikę i potrzeby poszczególnych sfer obrotu towarowego. Różnicowanie tych regulacji prawnych dokonywało się na drodze kolejnych przemian – głównie aktów prawnych niższego rzędu wydawanych przez Radę Ministrów na podstawie ustawowego upoważnienia zawartego w art. 2 i 384 K.c., a dokonywano tego według kryterium podmiotowego różnicowania poszczególnych sfer obrotu.

Kodeks cywilny jest niewątpliwie najbardziej podstawowym aktem normatywnym regulującym stosunki cywilnoprawne między jednostkami gospodarki społecznej, między osobami fizycznymi oraz między jednostkami gospodarki społecznej, a osobami fizycznymi (art. 1 § 1 K.c.). Objęcie przepisami Kodeksu całości stosunków prawnomajątkowych, wynikających z mechanizmu gospodarki towarowo-pieniężnej jest wyrazem przyjęcia w Kodeksie zasady jedności prawa cywilnego. Oparcie regulacji prawnych Kodeksu na tej zasadzie było szeroko dyskutowane w doktrynie w toku prac kodyfikacyjnych i nawet wydanie Kodeksu opartego na tej zasadzie dyskusji tej nie przerwało. Podstawowym przedmiotem kontrowersji była możliwość i celowość uznania istnienia prawa gospodarczego jako gałęzi prawa systemowo i całościowo ujmującego wszystkie te środki prawne, które tworzą ramy organizacyjne dla struktury i funkcjonowania gospodarki narodowej¹³⁷. Zarazem jednak Kodeks przewiduje możliwość zróżnicowania prawnego reżimu obrotu pod względem podmiotowym i jak się wydaje, ustawodawcy chodziło w ten sposób o zapewnienie możliwości uwzględnienia przede wszystkim specyfiki obrotu społecznej. Tą drogą osiągnięto również kompromis ze zwolennikami normatywnego wyodrębnienia prawa gospodarczego.

Po roku 1964 wydano z kodeksowego upoważnienia szereg przepisów szczegółowych dotyczących zawierania i wykonywania umów sprzedaży i umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej. Ale były one często krytykowane z powodu dużej ich liczby, nadmiernej kazuistyki i częstych zmian. Wskazywano również na to, że preferują one interesy dostawców, a w ogólnej swej

¹³⁶ E. Łętowska, Warunki umów sprzedaży detalicznej towarów – wątpliwości i błędy praktyki, PUG 1987, nr 3, s.73.

¹³⁷ Szerzej na ten temat: A. Stelmachowski, Wstęp do teorii prawa cywilnego, Warszawa 1964; S. Włodyka, Problem „prawa gospodarczego”, SC, Kraków 1964, t. V; M. Madey, A. Stelmachowski, Podstawy i zasady prawa gospodarczego, PUG 1974, nr 6 i 7.

liczbie nie zapewniają dostatecznej spójności całemu systemowi prawa obrotu gospodarczego, w którym koncepcja jednoci prawa cywilnego i zasady Kodeksu winny spełniać rolę kluczową.

W roku 1972 podjęto decyzję o dokonaniu unifikacji dotychczas obowiązujących przepisów z zakresu sprzedaży i dostawy oraz podjęto prace nad opracowaniem jednolitego aktu normatywnego ujmującego w swe przepisy całość podstawowych zagadnień wymiany towarowej między jednostkami gospodarki społecznej¹³⁸. W dniu 3.08.1975 r. Rada Ministrów podjęła dwie uchwały: (1) uchwałę nr 192 w sprawie umów sprzedaży oraz umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej oraz (2) uchwałę nr 193 w sprawie upoważnienia naczelnych organów administracji państwowej do ustalania ogólnych warunków i wzorów umów.

W przepisach tych uchwał przyjęto generalne założenie maksymalnego zaspokajania potrzeb społeczeństwa, co znalazło swój wyraz w przepisach dotyczących jakości i wzmożonej odpowiedzialności sprzedawcy za jakość towaru, a więc przede wszystkim w przepisach dotyczących rękojmi i gwarancji oraz kar umownych. Uchwała nr 192 Rady Ministrów wraz z załącznikiem (o.w.s. z 1973 r.) objęła zagadnienia obrotu towarowego między j.g.u. regulowane dotychczas w wielu odrębnych przepisach szczegółowych, które zostały uchylone z dniem wejścia w życie uchwały, tj. 1.10.1973 r. o.w.s. z 1973 r. nie zastąpił Kodeksu cywilnego, natomiast miał w stosunku do niego charakter uzupełniający. Dążono do niepowtarzania w o.w.s. postanowień Kodeksu i przyjęto, że w zakresie nieuregulowanym uchwałą mają zastosowanie przepisy K.c. (§ 17 ust. 1 uchw. nr 192 RM z 1973 r.). W ten sposób dano pierwszeństwo przepisom o.w.s. przed regulacjami K.c. i zasadę tę utrzymano w obrocie społecznym do dzisiaj. Wprowadzenie w życie o.w.s. z 1973 r. spowodowało niewątpliwie istotną poprawę sytuacji nabywcy¹³⁹. Jednakże i takie rozwiązanie normatywne nie okazało się wystarczające do zapewnienia właściwego funkcjonowania obrotu gospodarczego.

Przemiany gospodarcze i społeczne, jakie dokonały się w ostatnich latach, wyzwoliły szereg negatywnych ocen wobec tych rozwiązań prawnych. Krytyka dotychczasowej praktyki normotwórczej, a także nakazowego systemu gospodarczego, którego nosicielem i instrumentem wdrażania były pozakodeksowe akty odnoszące się do obrotu społecznego, spowodowały przeniesienie niechęci i krytycznych ocen na sam fakt istnienia poza Kodeksem cywilnym regulacji prawnej niższego szczebla, a także na jakiegokolwiek zróżnicowanie zasad rządzących obrotem cywilnoprawnym. Wydaje się jednak, że taka generalna krytyka podmiotowego różnicowania unormowań obrotu towarowego nie jest słuszna, ponieważ w dobie współczesnej żaden kodeks nie może wystarczać jako jedyne źródło prawa¹⁴⁰. Dlatego należy się raczej zastanawiać, w jaki sposób (czym) winna być uzupełniona ogólna i abstrakcyjna regulacja kodeksowa. Istotna i trafna jest tu sugestia E. Łętowskiej, że dalsze różnicowanie podmiotowe prawa obrotu winno być dokonywane wewnątrz prawa cywilnego, a nie poprzez wyodrębnienie z Kodeksu prawa neo-gospodarczego czy konsumenckiego¹⁴¹.

W dniu 1 grudnia 1982 roku weszły w życie obowiązujące do dzisiaj (ze zmianami) ogólne warunki umów sprzedaży i umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej¹⁴², które zastąpiły poprzednio obowiązujące o.w.s. z roku 1973. Specyfika tej prawnej regulacji w porównaniu z Kodeksem cywilnym przejawia się w ustaleniu większej liczby uprawnień wynikających z rękojmi, w uszeregowaniu ich w określonej kolejności i w szczególnym ujęciu niektórych uprawnień. Gdy chodzi o kolejność wykonywania uprawnień, to zgodnie z art. 560 i 561 K.c. kupujący może według swojego wyboru odstąpić od umowy albo żądać obniżenia ceny, może również żądać wymiany towaru na rzecz

¹³⁸ Prezes Rady Ministrów zarządzeniem nr 17 z dn. 11.02.1972 (niepublikowanym) zobowiązał Ministra Finansów do dokonania unifikacji dotychczas obowiązujących przepisów z zakresu sprzedaży i dostawy ordo zmiany uchwały nr 97 Rady Ministrów z 27.04.1965 r. (M.P. z 1965 r., nr 23).

¹³⁹ Szerzej: W. Jaślan, Nowe uregulowanie ogólnych warunków umów sprzedaży i dostawy, PUG 1973, nr 10, s.313 i nast.; M. Madey, Problem odpowiedzialności za wady w ogólnych warunkach umów sprzedaży i umów dostawy (1973 r.), PUG 1973, nr 10, s.318 i nast.

¹⁴⁰ E. Łętowska, O kryteriach podmiotowego różnicowania regulacji obrotu cywilnoprawnego, PUG 1983, nr 5, s.138.

¹⁴¹ E. Łętowska, O kryteriach..., s.138.

¹⁴² Uchwała nr 207 Rady Ministrów z 27.09.1982 r. w sprawie umów sprzedaży oraz umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej (tekst jednolity M.P. z 1986, nr 33, poz. 247).

wolną od wad, albo żądać usunięcia wad. Odstąpienie od umowy i żądanie obniżenia ceny traktowane są w Kodeksie jako uprawnienia podstawowe. W przepisach o.w.s. uprawnieniami podstawowymi są natomiast: żądanie obniżenia ceny, wymiany towaru wadliwego na wolny od wad i żądanie usunięcia wad. Uprawnienie odstąpienia od umowy potraktowano tu jako ostateczność. Takie unormowanie podyktowane było dążeniem ustawodawcy do zabezpieczenia realnego wykonania zobowiązania, a przede wszystkim należytego wykonania świadczenia niepieniężnego, co z kolei jest uzasadniane specyfiką obrotu uspołecznionego, w którym dążenie do utrzymania stosunku umownego nawet wtedy, gdy sprzedawca niewłaściwie wykonał zobowiązanie dostarczając kupującemu wadliwy towar może mieć duże znaczenie dla zachowania ciągłości produkcji, współpracy kooperacyjnej i realizacji zadań planowych w gospodarce narodowej¹⁴³. Z tych powodów uprawnienie niweczące umowę, jakim jest prawo odstąpienia, zostało potraktowane w o.w.s. jako wyjątek od przyjętej w obrocie uspołecznionym zasady realnego wykonywania zobowiązań.

W inny sposób w porównaniu z sytuacją w obrocie uspołecznionym, ukształtowano treść uprawnień z rękojmi przy sprzedaży detalicznej. Podyktowane to było odmienną specyfiką obrotu konsumenckiego, której uwzględnienie zaowocowało wydaniem w roku 1983 odrębnych, ogólnych warunków umów sprzedaży detalicznej towarów oraz ogólnych warunków gwarancyjnych dotyczących towarów trwałego użytku sprzedawanych przez jednostki handlu uspołecznionego¹⁴⁴. Obrót konsumencki charakteryzuje się tym, że jedną ze stron jest profesjonalista, zaś drugą stroną jest odbiorca świadczenia *in natura*, tj. podmiot zaspokajający swoje potrzeby konsumpcyjne (konsument), natomiast specyfika tego obrotu polega na tym, że konsument (nie jako indywiduum, lecz jako typowy przedstawiciel pewnej grupy uczestników rynku) jest degradowany jako kontrahent przez swego profesjonalnego partnera. Dzieje się tak dlatego, ponieważ konsument zaspokaja swą gospodarczą potrzebę uzyskując realne, potrzebne mu dobro konieczne do normalnej (często fizycznej) egzystencji, podczas gdy jego profesjonalny partner realizuje cel swojego działania – uzyskując odpłatność za owe świadczenia. W ten sposób – zwłaszcza w warunkach przewagi popytu nad podażą – konsument zawsze będzie w pozycji gorszej, będzie „słabszy” od swego partnera. Wyrazem uwzględnienia w o.w.s.d.g. tej specyfiki obrotu konsumenckiego było między innymi ukształtowanie odmiennej niż w o.w.s. hierarchizacji uprawnień z rękojmi. Prawo odstąpienia od umowy zostało ukształtowane w o.w.s.d.g. w sposób zbliżony do regulacji kodeksowych. Przepis § 17 ust. 2 o.w.s.d.g.¹⁴⁵, podobnie jak art. 560 § 1 K.c., wskazuje, że gotowość natychmiastowej wymiany towaru lub usunięcia wady niweczy możliwość odstąpienia od umowy. Natomiast § 19 ust. 4 o.w.s.d.g. wylicza te wszystkie sytuacje, w których uprawnienia z rękojmi ulegają ograniczeniu i kiedy kupujący może skorzystać jedynie z prawa odstąpienia. Uważam, że postanowienia § 19 ust. 4 o.w.s.d.g. można w prosty sposób odnieść do kodeksowych przepisów o niewykonaniu lub nienależytym wykonaniu zobowiązań z umów wzajemnych¹⁴⁶ i w ten sposób uznać, że zakres odpowiedzialności z rękojmi oraz zakres stosowania prawa odstąpienia od umowy z powodu wad towaru określony w o.w.s.d.g., w pełni pokrywa się regulacjami kodeksowymi.

Rozdział IV. Skutki prawne odstąpienia od umowy z powodu wad towaru

Następstwem wykonania przez kupującego prawa odstąpienia od umowy jest wygaśnięcie zobowiązania z umowy sprzedaży i zaistnienie takiego stanu, jak gdyby umowa nie była zawarta

¹⁴³ I. Weiss, Odpowiedzialność z tytułu rękojmi w o.w.s. 1982 r., PUG 1984, nr 12, s.336.

¹⁴⁴ Uchwała nr 71 Rady Ministrów z dnia 13.06.1983 r. w sprawie ogólnych warunków umów sprzedaży detalicznej towarów oraz ogólnych warunków gwarancyjnych dotyczących towarów trwałego użytku, sprzedawanych przez jednostki handlu uspołecznionego (M.P. z 1983, nr 21, poz. 118).

¹⁴⁵ Także przepis § 19 ust. 4 lit. a o.w.s.d.g.

¹⁴⁶ W szczególności do zasad odpowiedzialności dłużnika w przypadku niemożności świadczenia lub zwłoki.

(według zasad z art. 395 K.c.). Odstąpienie od umowy z powodu wad towaru działa zasadniczo z mocą wsteczną, choć niekiedy – w przypadkach, gdy sprzedawca miał spełnić świadczenie częściami lub okresowo – odstąpienie działa od chwili złożenia oświadczenia o odstąpieniu i rozwiązuje umowę tylko w odniesieniu do tych części świadczenia lub świadczeń okresowych, które miały być spełnione po dacie odstąpienia (*ex nunc*). Dla bytu samej umowy odstąpienie wywołuje takie same skutki, niezależnie od tego, w jakiej sferze obrotu zostało wykonane. Zniesienie skutków prawnych umowy z mocą wsteczną w zasadzie nie prowadzi do żadnych dalszych stosunków między stronami. Jednakże uznanie umowy za nie zawartą w przypadku wykonania prawa odstąpienia jako jednego z uprawnień z rękojmi, powoduje konieczność dokonania rozliczeń między stronami z wcześniej spełnionych świadczeń. Stanowi o tym ogólnie art. 560 § 2 K.c., zgodnie z którym strony powinny sobie nawzajem zwrócić otrzymane świadczenia na podstawie przepisów o odstąpieniu od umowy wzajemnej¹⁴⁷. Źródłem zaś tego obowiązku są przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 i nast. K.c.) i nienależnym świadczeniu (art. 410 K.c.) o czym szerzej była już mowa w rozdziale II tej pracy. Kupujący zatem obowiązany jest zwrócić sprzedawcy to, co otrzymał od niego na mocy umowy (przedmiot sprzedaży) oraz żądać zwrotu tego co sam świadczył (zapłaconej ceny). Przedmiot sprzedaży winien być zwrócony przez kupującego zasadniczo w stanie nie zmienionym, jednak obowiązek ten obciąża kupującego o tyle, o ile pozwala na to sama natura rzeczy sprzedanej. Dotyczy to w szczególności świadczonych nieruchomości lub rzeczy ruchomych, które z samej swej istoty nie mogą ulegać zmianom. Zwrot rzeczy w stanie zmienionym jest dopuszczalny w takich przypadkach, kiedy zmiany były konieczne w granicach zwykłego zarządu lub wynikły z normalnego, zgodnego z przeznaczeniem używania rzeczy. Sprzedawca nie może natomiast domagać się od kupującego wynagrodzenia za zgodne z przeznaczeniem zużycie rzeczy, która potem okazała się wadliwa¹⁴⁸. Roszczenie kupującego o zwrot, a w szczególności roszczenie o zwrot zapłaconej ceny nie jest uprawnieniem z tytułu rękojmi¹⁴⁹. Stąd ograniczenia odnoszące się do uprawnień z rękojmi, a w szczególności ograniczenia terminów przedawnienia nie mają tutaj zastosowania.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewien istotny problem, jaki może pojawić się w związku z upływem czasu pomiędzy chwilą dokonania zapłaty ceny i chwilą jej zwrotu w następstwie odstąpienia kupującego od umowy. Problem ten zarysowuje się szczególnie ostro w sytuacji szybkiego spadku siły nabywczej pieniądza. Pojawia się on wówczas, gdy w okresie między zakupem a realizacją reklamacji z rękojmi (dokonaną przez zwrot ceny w następstwie odstąpienia od umowy) nastąpiła zmiana ceny tego towaru. Kupujący poniesie w tej sytuacji stratę, ponieważ otrzymując kwotę jaką uprzednio zapłacił sprzedawcy nie będzie mógł za nią (po podwyżce cen) kupić towaru, który zaspokoi tę samą potrzebę gospodarczą. W takim wypadku będzie on miał jednak prawo do wyrównania różnicy cen w ramach odszkodowania przewidzianego w art. 494 zdanie ostatnie K.c. i w praktyce powinien otrzymać zwrot ceny wyższej, na którą składać się będą dwa elementy: równowartość ceny niższej, uprzednio zapłaconej oraz odszkodowanie za uszczerbek¹⁵⁰.

Odstąpienie od umowy z powodu wad towaru jest następstwem nienależytego wykonania zobowiązania przez sprzedawcę i powoduje również powstanie po jego stronie odpowiedzialności odszkodowawczej. Odpowiedzialność na ogólnych zasadach prawa cywilnego opiera się na domniemaniu winy dłużnika (sprzedawcy) i obciąża sprzedawcę wówczas, gdy w następstwie dostarczenia towaru z wadami kupujący poniesie szkodę (art. 471 K.c.)¹⁵¹. Prawo dochodzenia odszkodowania od sprzedawcy na zasadach odpowiedzialności kontraktowej przysługuje kupującemu niezależnie od sfery obrotu

¹⁴⁷ Skutki odstąpienia od umowy wzajemnej zostały opisane w rozdziale II cz. 2 tej pracy.

¹⁴⁸ Orzeczenie GKA z 13.03.1967 r. nr 30-291/65, PUG 1967, nr 12.

¹⁴⁹ Rozważania na temat odróżnienia uprawnień i roszczeń składających się na treść rękojmi za wady fizyczne zawarte zostały w rozdz. III cz. 1 tej pracy.

¹⁵⁰ Orzeczenie SN z 14.05.1956 r. nr I CR-1505/54, OSPiKA 1957 poz. 64. Pogląd taki reprezentuje E. Łętowska, ale nie jest to pogląd rozpowszechniony – E. Łętowska, Warunki umów sprzedaży detalicznej – wątpliwości i błędy praktyki, PUG 1987, nr 3, s.73.

¹⁵¹ Przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej w stosunkach między j.g.u. określa uchwała nr 1(84 Rady Państwowego Arbitrażu Gospodarczego z 9.02.1984 r. ustalająca ogólne wytyczne orzecznictwa arbitrażowego w sprawie odpowiedzialności dłużnika w stosunkach między j.g.u. za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, PUG 1984, nr 2.

towarowego, w której doszło do zawarcia i odstąpienia od umowy sprzedaży. Kupujący może dochodzić roszczeń zarówno w ramach tzw. interesu negatywnego umowy (żądanie naprawienia szkody, którą kupujący poniósł przez to, że zawarł umowę nie wiedząc o istnieniu wady – art. 566 K.c.), jak i w ramach tzw. pozytywnego interesu umowy (żądanie pełnego odszkodowania na podstawie art. 471 K.c.). Roszczenia w ramach negatywnego interesu umowy związane są bezpośrednio z rękojmią za wady rzeczy i powstają niezależnie od winy sprzedawcy. Natomiast roszczenia odszkodowawcze w ramach pozytywnego interesu umowy, stanowią odpowiedzialność odrębną i niezależną od rękojmi, a ich dochodzenie wymaga udowodnienia przez kupującego faktu poniesienia szkody, jej wysokości oraz związku przyczynowego między nienależytym wykonaniem zobowiązania przez sprzedawcę a szkodą.

Zagadnienie to było wielokrotnie przedmiotem rozważań Sądu Najwyższego. Na szczególną uwagę zasługuje podjęta 13 maja 1987 roku uchwała Składu 7 Sędziów Sądu Najwyższego¹⁵², której teza I została sformułowana następująco:

„W wypadku, gdy kupujący odstępuje od umowy z powodu wady rzeczy sprzedanej (art. 560 § 2 K.c.), jego uprawnienia określone w art. 494 K.c. obejmują również roszczenia o naprawienie szkody wynikłej z niewykonania zobowiązania w granicach dodatniego interesu umowy. Do zasad tej odpowiedzialności ma zastosowanie art. 471 K.c.”

Sąd Najwyższy, w uzasadnieniu tej uchwały, której nadał moc zasady prawnej, wyraźnie podkreśla, że przepisu art. 494 K.c., do którego odsyła art. 560 § 2 K.c., nie należy interpretować w oderwaniu od art. 471 K.c. Przepis art. 494 K.c. nie reguluje zasad odpowiedzialności w tych sytuacjach, które normuje art. 471 K.c. Zwraca nadto Sąd Najwyższy uwagę na przesłankę bezprawności działania sprzedawcy, który przez sam fakt wadliwego świadczenia doprowadza kupującego do odstąpienia od umowy. Trafność stanowiska Sądu Najwyższego podkreślona została przez M. Nesterowicza¹⁵³ i A. Jędrzejowską¹⁵⁴, którzy w swych glosach dostrzegli doniosłą rolę prezentowanego przez Sąd toku rozumowania dla ochrony konsumenta, który wobec istnienia w Polsce rynku producenta i sprzedawcy jest słabszą stroną stosunku prawnego. Praktycznie jednak znacznie bardziej korzystna w założeniu dla kupującego jest teza II prezentowanej uchwały Sądu Najwyższego. Wyrażono w niej następującą myśl:

„Obowiązek sprzedawcy naprawienia szkody na podstawie art. 494 K.c. w związku z art. 560 § 2 K.c. i art. 471 K.c. obejmuje także stratę wynikającą ze wzrostu ceny w okresie od dnia zapłaty przez nabywcę ceny do dnia zastępczego zaspokojenia się w drodze nabycia innej rzeczy tego samego rodzaju”.

A. Jędrzejowska komentując tę tezę zwraca uwagę, że Sąd Najwyższy nadmiernie ograniczył zakres obowiązku naprawienia szkody kupującego odstępującego od umowy tylko do sytuacji, w której zaspokojenie zastępcze faktycznie nastąpiło. Niedobór towarów na rynku może bowiem powodować niemożliwość zaspokojenia się kupującego przez zastępczy zakup rzeczy wolnej od wad. Proponuje przeto by kupujący dochodząc odszkodowanie w razie odstąpienia od umowy dokonywał zastrzeżenia, że nie wyczerpuje to całości roszczeń odszkodowawczych i że ewentualnego odszkodowania uzupełniającego będzie dochodził po wykonaniu zaspokojenia zastępczego.

Prezentowany przez A. Jędrzejowską punkt widzenia w istocie uniemożliwiałby wykorzystanie przez sprzedawcę określonej sytuacji rynkowej w sposób prowadzący do pokrzywdzenia konsumenta. Szczególnego rodzaju formą odpowiedzialności sprzedawcy w przypadku nienależytego wywiązania się z umowy jest obowiązek zapłaty kary umownej. Obowiązek ten obciąża sprzedawcę nawet wówczas, gdy kupujący nie poniósł żadnej szkody i odpada tym samym obowiązek jej udowodnienia. Kara umowna jest zatem znacznie bardziej dogodnym środkiem egzekwowania odpowiedzialności odszkodowawczej niż egzekwowanie odszkodowania na zasadach ogólnych¹⁵⁵.

¹⁵² Uchwała SN z 13.05.1987, OSPIKA z 1988, nr 6, poz. 135.

¹⁵³ M. Nesterowicz, Glosa do uchwały SN z 13.05.1987 r., OSPIKA 1988, nr 6, s.258 i nast.

¹⁵⁴ A. Jędrzejowska, Glosa do uchwały SN z 13.05.1987 r., OSPIKA 1987, nr 6, s.260 i nast.

¹⁵⁵ Zdaniem T. Mizikowskiego jedną z podstawowych przeszkód w wykorzystywaniu w obrocie społecznym odszkodowania na zasadach ogólnych są trudności, jakie mają j.g.u. z udowodnieniem wysokości szkody oraz związku

Sam mechanizm działania kary umownej jest prosty: zgodnie z umową stron dłużnik w razie naruszenia zobowiązania obowiązany jest zapłacić wierzycielowi kwotę pieniężną o sztywno określonej wysokości lub odpowiednio sztywnych kryteriach ustalania jej wysokości ostatecznej. W różny sposób natomiast unormowane są same przesłanki obowiązku zapłaty tej kwoty, odmiennie w obrocie powszechnym i odmiennie w obrocie uspołecznionym.

Obowiązek zapłaty kary umownej jest jednym z rodzajów odpowiedzialności kontraktowej dłużnika i zarazem jednym z podstawowych skutków odstąpienia kupującego od umowy z powodu wad towaru znajdującym szerokie zastosowanie zwłaszcza w obrocie uspołecznionym. Z tego powodu, a także ze względu na swą wielofunkcyjną rolę, kary umowne wymagają tu nieco szerszego omówienia. Zasady stosowania kar umownych w sferze obrotu powszechnego unormowane są w art. 483-485 K.c., natomiast w obrocie uspołecznionym obowiązuje w tym zakresie odrębna regulacja prawna zawarta w przepisach o.w.s., zaś w kwestiach tam nie uregulowanych znajdują zastosowanie przepisy Kodeksu cywilnego.

Zgodnie z art. 483 § 1 K.c. strony mogą zastrzec w umowie, że naprawienie szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego nastąpi przez zapłatę określonej sumy, tj. kary umownej. Kara umowna ma zatem charakter uniwersalny, znajduje bowiem zastosowanie w odniesieniu do wszystkich rodzajów odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązań niepieniężnych¹⁵⁶ i może być oznaczona tylko w pieniądzu. W odniesieniu do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania pieniężnego stosowane są natomiast odsetki¹⁵⁷. Źródłem kary umownej w obrocie powszechnym jest wola stron wyrażona w odpowiednim zastrzeżeniu zawartym w umowie¹⁵⁸. Obowiązek zapłaty kary umownej powinien być wyraźnie określony – do jego powstania nie wystarcza samo powołanie się na odpowiednie przepisy¹⁵⁹. Nie jest natomiast konieczne, aby zastrzeżenie kary umownej było dokonane w tej samej umowie, która jest źródłem zobowiązania. W obrocie uspołecznionym odpowiedzialność z tytułu kar umownych wynika nie tylko z umowy stron, ale także wprost z przepisów prawa¹⁶⁰.

W obrocie powszechnym stronom przysługuje pełna swoboda co do ustanawiania kar umownych, jak i co do sposobu ukształtowania ich treści. Przepisy Kodeksu mają w tym zakresie charakter względnie obowiązujący. Na gruncie Kodeksu cywilnego funkcja kary umownej sprowadza się głównie do zabezpieczenia wykonania świadczenia głównego niepieniężnego, a w szczególności – w braku odmiennych postanowień umowy – ma na celu pokrycie szkody powstałej u wierzyciela wskutek niewykonania lub nienależytego wykonania tego świadczenia. Z tych względów kara umowna ma charakter świadczenia warunkowego i ubocznego, co oznacza, że pozostaje ona w ścisłym związku ze zobowiązaniem głównym i nie należy się w razie jego nieważności lub bezskuteczności. Ponadto sprzedawca może wykazać, że za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania odpowiedzialności nie ponosi (art. 471 K.c.) i wówczas również nie będzie miał obowiązku zapłaty kary umownej. Obowiązek zapłaty kary umownej w obrocie powszechnym istnieje bowiem tylko wtedy, gdy istnieją podstawy odpowiedzialności dłużnika¹⁶¹.

Kara umowna nie zastępuje świadczenia głównego. Sprzedawca nie może według swojego wyboru zwolnić się ze zobowiązania przez zapłatę kary umownej, ale może to uczynić jedynie za zgodą wierzyciela (art. 483 § 2 K.c.). W zależności od tego, jak strony się umówią, sprzedawca może być zobowiązany do zapłacenia kary umownej w razie naruszenia zobowiązania w ogóle, lub też naruszenia

przyczynowego między naruszeniem zobowiązania przez dłużnika zobowiązania a szkodą. – T. Mizikowski, Ocena egzekwowania odpowiedzialności cywilnej w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej, PUG 1985, nr 10.

¹⁵⁶ Uchwała SN w składzie 7 sędziów z 15.05.1976 r. nr III CZP 2(76, OSN 1977, poz. 60 (zasady prawa).

¹⁵⁷ J. Dąbrowa, System prawa cywilnego, t. III, cz. 1, Ossolineum 1981, s.827.

¹⁵⁸ Orzeczenie SN z 26.01.1985 r. nr I CR-514/64, PUG 1965, nr 12.

¹⁵⁹ Orzeczenie SN z 7.09.1970 r. I CR-362/70, PUG 1971, nr 1.

¹⁶⁰ O karach *ex lege* będzie mowa w dalszej części tego rozdziału.

¹⁶¹ Orzeczenie SN z 20.10.1953 r. I C-2898/52, OSN 1955, poz. 22; orzeczenie SN z 26.01.1965 r. I CR-512/64, OSPIKA 1966, poz.163; orzeczenie SN z 2.06.1970 r. II CR-167/70, OSN 1970, poz. 294.

go w określonym stopniu, względnie w określony sposób (np. w przypadku dostarczenia wadliwego towaru i odstąpienia kupującego od umowy z tego powodu). Jednak sam fakt naruszenia zobowiązania nie uzasadnia jeszcze obowiązku zapłaty kary umownej, bowiem obowiązek ten (o czym już była mowa) powstaje dopiero wówczas, gdy naruszenie to zostało zawinione przez sprzedawcę.

Od kary umownej należy odróżnić zastrzeżenie, według którego dłużnik będzie zobowiązany do zapłaty określonej sumy pieniężnej bez względu na przyczyny niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania, a więc i wtedy, gdy są to okoliczności, za które nie odpowiada. Ponieważ kara umowna wiąże się z ogólnymi zasadami odpowiedzialności kontraktowej, a zwłaszcza z winą dłużnika, dlatego zastrzeżenie tej treści nie będzie miało cech kary umownej, lecz gwarancji za wynik, do której nie mają zastosowania kodeksowe przepisy o karach umownych¹⁶².

Kara umowna w zasadzie zastępuje odszkodowanie. Konsekwencją tego jest to, że kupujący żądając od sprzedawcy zapłaty kary umownej nie może jednocześnie domagać się od niego odszkodowania na zasadach ogólnych. Żądanie takie jest dopuszczalne tylko w wyjątkowym przypadku zastrzeżenia w umowie tzw. „kary umownej zaliczanej”, z jednoczesnym dopuszczeniem możliwości dochodzenia na zasadach ogólnych odszkodowania uzupełniającego do wysokości rzeczywiście poniesionej szkody (przewyższającej wysokość zastrzeżonej kary umownej) z zaliczeniem kary umownej w ustalonej sztywno wysokości (art. 484 § 1 zdanie 2 K.c.)¹⁶³.

Wątpliwości natomiast budzi, jakie miejsce w unormowaniach instytucji kary umownej zajmuje szkoda ewentualnie poniesiona przez kupującego na skutek dostarczenia towaru z wadami i czy jest ona przesłanką konieczną do powstania obowiązku zapłaty kary umownej. W praktyce chodzi o to, czy w razie niewłaściwego wykonania zobowiązania sprzedawca mógłby zwolnić się z obowiązku zapłaty kary umownej wykazując, że kupujący nie poniósł przez to żadnej szkody. Poglądy wyrażone w tej kwestii, zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie, znacznie się od siebie różnią. Zasadniczo można wyróżnić dwa główne kierunki interpretacji przepisów K.c. zmierzające do rozwiązania tego problemu.

Zdaniem jednych autorów – opierających swoje poglądy na wykładni gramatycznej przepisów Kodeksu cywilnego – kara umowna ma służyć naprawieniu szkody, a zatem jakaś szkoda musi wystąpić, aby mógł powstać obowiązek zapłaty tej kary. Nie ma natomiast znaczenia dla powstania tego obowiązku sama wysokość tej szkody. Jeżeli jednak dłużnik zdoła udowodnić, że wierzyciel żadnej szkody nie poniósł, to nie będzie on obowiązany do zapłaty kary umownej¹⁶⁴. Zdaniem drugiej grupy autorów – opierających swoje poglądy na wykładni historycznej i celowości – instytucja kary umownej stanowi kontynuację odszkodowania umownego unormowanego w Kodeksie zobowiązań jako niewymagającego zaistnienia szkody dla powstania obowiązku jego zapłaty. Uznanie szkody za przesłankę powstania obowiązku zapłaty kary umownej oznaczałoby stępienie jej stymulacyjno-represyjnego oddziaływania na niesolidnych dłużników, a zmiana nazwy odszkodowania umownego na karę umowną podkreśla właśnie to oddziaływanie¹⁶⁵.

Myślę, że poglądy tej drugiej grupy autorów są bardziej uzasadnione przede wszystkim z tego względu, że sprowadzenie działania kary umownej do funkcji głównie kompensacyjnej byłoby znacznym ograniczeniem samej jej istoty, polegającej przecież na niejako automatycznym zapewnieniu wierzycielowi wypłaty umówionej kwoty pieniężnej w razie zawinionego naruszenia zobowiązania przez dłużnika. Podkreślenia moim zdaniem wymaga fakt, że obowiązek zapłaty kary umownej jest konsekwencją przede wszystkim winy dłużnika i dlatego powinien on ponieść jej ciężar bez względu na to, czy wierzyciel faktycznie poniósł szkodę, czy nie. Ponadto samo ustanowienie kary umownej jako odmiennej formy odpowiedzialności kontraktowej, która podobnie jak odszkodowanie wypływa z winy

¹⁶² A. Rembieliński, Kodeks cywilny z komentarzem, Warszawa 1980, s.479.

¹⁶³ J. Szwaja, Kara umowna a roszczenie odszkodowawcze, PiP 1965, nr 8-9, s.269.

¹⁶⁴ W. Czachórski, Odpowiedzialność kontraktowa i jej stosunek do odpowiedzialności deliktowej według kodeksu cywilnego, N.P. 1964, nr 10, s.955; M. Piekarski, Komentarz do kodeksu cywilnego, Warszawa 1972, s.1186; J. Wiszniewski, Zarys prawa cywilnego. Warszawa 1969, s.329; SN w uzasadnieniu wyroku z 2.06.1970 r., OSN 1970, poz. 214; SN w uzasadnieniu wyroku z 14.07.1976 r., OSN 1977, poz. 76.

¹⁶⁵ J. Szwaja, Kara umowna według kodeksu cywilnego, Warszawa 1967, s.88; J. Skąpski w głosie do wyroku SN z 28.01.1965 r. nr II CR 518/64, OSPIKA 1966, nr 7-8, s.325; orzeczenie SN z 7.02.1975 r. nr III CRN-406/74, OSN 1976, poz. 34.

dłużnika, a tym się od niej różni, że nie wymaga dowodzenia szkody, przemawia za tym, że kara umowna winna spełniać nie tylko funkcję kompensacyjną (jak czyni to odszkodowanie), ale również poprzez swój represyjny charakter winna stymulować dłużnika do dołożenia należytej staranności w celu właściwego wywiązania się z umowy. Myślę, że w ten właśnie sposób należałoby interpretować przepisy K.c., tym bardziej, że takie działanie kary umownej dawało w dotychczasowej praktyce korzystne wyniki, a zwłaszcza w stosunkach między j.g.u.¹⁶⁶

Kara umowna w stosunkach między j.g.u. uregulowana jest głównie w przepisach o.w.s. Ogólne warunki sprzedaży i dostawy między j.g.u. w swojej pierwotnej wersji z 27.09.1982 r. zapewniały j.g.u. dużą swobodę w zakresie i formach odpowiedzialności odszkodowawczej za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania. Podstawowe znaczenie miała tu wola stron, przy czym – stosownie do treści umowy – sankcje za uchybienie przez partnerów obowiązkom umowy przybrać mogły bądź formę odszkodowania przewidzianego w art. 471 K.c., bądź też postać kar umownych (ustanowionych przez strony bądź przewidzianych w przepisach o.w.e.). W braku odpowiednich postanowień umownych dotyczących odpowiedzialności, opierała się ona na ogólnych zasadach odpowiedzialności kontraktowej¹⁶⁷.

Pierwszej zmiany w tak ukształtowanym systemie odpowiedzialności dokonała uchwała nr 187 Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1983 roku¹⁶⁸. Wprowadziła ona do o.w.s. dwie kary powstające z mocy samego prawa, bez konieczności zastrzegania ich w umowie. Były to: kara za dostarczenie towaru z wadami oraz kara za odstąpienie kupującego od umowy z powodu wad, które nie mogą być usunięte¹⁶⁹. Dalszego ograniczenia swobody stron w zakresie umownego kształtowania ponoszonej przez nie odpowiedzialności odszkodowawczej dokonała uchwała nr 74 Rady Ministrów z 19.05.1986 r.¹⁷⁰ Do dotychczasowych kar powstających *ex lege* dodano trzy nowe: za dostarczenie towaru w innym asortymencie i gatunku niż to zastrzeżono w umowie, za zwłokę w dostarczeniu towaru z wadami i za odstąpienie z tego tytułu od umowy.

W wyniku dokonanych w 1982 r. zmian o.w.s. w stosunkach obrotu uspołecznionego obowiązuje obecnie system odpowiedzialności odszkodowawczej sprzedawcy za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy sprzedaży, w którym wiodącą rolę odgrywają kary powstające z mocy samego prawa (obligatoryjne). Obowiązek zapłaty tych kar powstaje obecnie w następujących przypadkach:

1. dostarczenia towaru z wadami;
2. odstąpienia kupującego od umowy z powodu wad towaru, przy czym bez znaczenia jest, czy mogły one być usunięte czy nie;
3. dostarczenia towaru w innym asortymencie lub gatunku niż to uwzględniono w umowie;

a ponadto – jeśli sprzedawca był zobowiązany do zawarcia umowy – w razie:

4. zwłoki w dostarczeniu towaru;
5. odstąpienia kupującego od umowy z powodu tejże zwłoki.

Postanowienia o.w.s. dotyczące wymienionych kar mają charakter przepisów bezwzględnie obowiązujących. W świetle tych przepisów wszystkie te kary charakteryzują się tym, że:

- a) strony nie mogą w drodze umowy wyłączyć ich stosowania ani obniżyć ich stawek;
- b) wszystkie kary obligatoryjne zostały ukształtowane jako kary zaliczalne, co umożliwia kupującemu dochodzenie na zasadach ogólnych odszkodowania uzupełniającego;
- c) na kupującym ciąży obowiązek dochodzenia kar *ex lege*.

¹⁶⁶ J. Dąbrowa, System..., s.830.

¹⁶⁷ J. Naworski, Odpowiedzialność odszkodowawcza za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy w o.w.s. z 1982 r., PUG 1983, nr 2; A. Rembieliński, Główne problemy o.w.s. z 1982 r., S.P. 1984, nr 3-4.

¹⁶⁸ M.P. z 1984 r., nr 1, poz. 2.

¹⁶⁹ I. Weiss, Specyfika kary umownej w obrocie uspołecznionym, PUG 1986, nr 2, s.33 i nast.

¹⁷⁰ M.P. z 1986 r., nr 15, poz. 99.

W tym miejscu jednak należy zastrzec, że od zasady obowiązkowego dochodzenia kar umownych *ex lege* istnieje wyjątek przewidziany w § 5 ust. 2 uchwały nr 207 Rady Ministrów z 27 września 1982 roku. Zgodnie z tym przepisem, kupujący może zaniechać dochodzenia od sprzedawcy kar umownych za dostarczenie towaru z wadami i z tytułu odstąpienia od umowy z powodu wad towaru ujawnionych przez użytkownika będącego dalszym nabywcą towaru, jeżeli kara umowna nie przekracza kwoty 1000,- (tysiąca) złotych.

Obowiązek dochodzenia kar obligatoryjnych do niedawna obwarowany był sankcją skierowaną przeciwko kupującemu, który zaniechałaby dochodzenia tych kar, a polegającą na obowiązku wpłaty do budżetu państwa kwoty 50% przypadającej mu kary umownej. Ponadto w przypadku dochodzenia obligatoryjnych kar umownych za dostarczenie towaru z wadami i odstąpienie z tej przyczyny od umowy, a także za dostarczenie towaru w niewłaściwym asortymencie lub gatunku, kupujący był zobowiązany do odprowadzenia do budżetu państwa na rachunek Funduszu Rozwoju Rynku (jeżeli był jednostką handlu rynkowego) kwoty w wysokości 30% przypadających mu kar.

Obecnie, po zmianach dokonanych uchwałą nr 110 Rady Ministrów z 23 lipca 1987 roku¹⁷¹, kupujący nadal jest zobowiązany do dochodzenia wymienionych kar obligatoryjnych, ale obowiązek ten nie jest już obwarowany żadną sankcją. Nie istnieje dzisiaj również obowiązek odprowadzania do budżetu państwa lub na Fundusz Rozwoju Rynku 30% dochodzeniowych kar umownych i obecnie przypadają one uspołecznionemu kupującemu w pełnej wysokości.

Przepisy o.w.s. różnicują stawki kar umownych w zależności od rodzaju okoliczności, które powodują obowiązek ich zapłaty (§ 63 o.w.s.). Najwyższa kara przewidziana jest w przypadku odstąpienia kupującego od umowy z powodu wad towaru i wynosi 20% wartości towaru. Szczegółowe zasady określania dnia, w którym roszczenie kupującego o zapłatę kary umownej z tytułu odstąpienia od umowy z powodu wad towaru staje się wymagalne, zawarte są w § 66 ust. 1 o.w.s. Roszczenie to ulega przedawnieniu na zasadach ogólnych.

W zakresie, w którym nie znajdują zastosowania kary obligatoryjne, strony zachowały możliwość kształtowania zakresu i form swej odpowiedzialności odszkodowawczej za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy. Dotyczy to zwłaszcza odpowiedzialności kupującego, bowiem w tej mierze zmiany o.w.s. nie wprowadziły do ich pierwotnej wersji z 1982 r. żadnych modyfikacji. W szczególności nie występują tu w ogóle kary powstające z mocy samego prawa¹⁷².

W sferze obrotu konsumenckiego kary umowne w zasadzie nie znajdują zastosowania. Kupujący (konsument), który odstąpił od umowy z powodu nienależytego wykonania zobowiązania ze strony sprzedawcy (wad towaru) może dochodzić jedynie odszkodowania na ogólnych zasadach odpowiedzialności kontraktowej dłużnika lub w zakresie interesu negatywnego umowy.

¹⁷¹ M.P. z 1987 r., nr 24, poz. 193.

¹⁷² A. Śmieja, Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy sprzedaży w stosunkach między j.g.u., PUG 1987, nr 4-5, s.102 i nast.

Literatura

- S. Breger, Przeniesienie własności nieruchomości, Warszawa 1975.
- W. Czachórski, Prawo zobowiązań, Warszawa 1968
- W. Czachórski, Odpowiedzialność kontraktowa i jej stosunek do odpowiedzialności deliktowej według Kodeksu cywilnego, Warszawa 1972.
- W. Czachórski, Zobowiązania – zarys wykładu, Warszawa 1986.
- J. Gwiazdowski, Terminy zawarte do dochodzenia roszczeń w Kodeksie cywilnym, RPEiS 1968, z.3.
- W. Jaślan, Glosa do orzeczenia SN z 23.11.1970 r., ICR 65(70, OSPiKA 1972, poz.78.
- W. Jaślan, Nowe uregulowania ogólnych warunków umów sprzedaży i dostawy, PUG 1973, nr 10.
- W. Jaślan, Ogólne warunki umów sprzedaży pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej – komentarz, Warszawa 1986.
- A. Jędrzejewska, Glosa do uchwały SN z 13.05.1987 r., nr 6.
- A.Klein, Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej, Wrocław 1964.
- Kodeks cywilny. Komentarz, red. F. Błahuta, t.2, Warszawa 1972.
- Kodeks cywilny z komentarzem, red. J. Winiarz, Warszawa 1980.
- A. Kubas, Glosa do orzeczenia SN z 23.11.1970 r., ICR 65(70, OSPiKA 1972, poz 78.
- A. Kunicki, Umowne prawo odstąpienia, Lwów 1939.
- A. Kunicki, Umowa o świadczenie osoby trzeciej, Toruń 1960.
- R. Langhamps, Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań, Warszawa 1934.
- E. Łętowska, Glosa do orzeczenia GKA z 14.07.1969 r. nr 305526/69, OSPiKA 1970, poz. 107.
- E. Łętowska, Normy techniczne i despozycyjne umowne jako czynniki określające jakość przedmiotu świadczenia, S.C. 1978, t. 29.
- E. Łętowska, O kryteriach przedmiotowego różnicowania regulacji obrotu cywilnoprawnego, PUG 1983, nr 5.
- E. Łętowska, Warunki umów sprzedaży detalicznej towarów – wątpliwości i błędy praktyki, PUG 1987, nr 3.
- E. Łętowska, Cz. Żuławska, Komentarz do ogólnych warunków umów konsumenckich, Warszawa 1986.
- M. Madey, Rękojmia przy dostawach w obrocie uspołecznionym w PRL, Warszawa 1965.
- M. Madey, Problem odpowiedzialności za wady w ogólnych warunkach umów sprzedaży i umów dostawy (1973), PUG 1973, nr 10.
- M. Madey, A. Stelmachowski, Podstawy i zasady prawa gospodarczego, PUG 1974, nr 6 i 7.
- T. Mizikowski, Ocena egzekwowania odpowiedzialności cywilnej w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej, PUG 1985, nr 10.
- J. Naworski, Odpowiedzialność odszkodowawcza za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o.w.s. z 1982r., SP 1984, nr 3-4.
- M. Nestorowicz, Glosa do uchwały Sn z 13.05.1987 r., OSPiKA 1988, nr 6.
- Z.K. Nowakowski, Wina i ryzyko jako podstawy odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej, Studia z prawa zobowiązań, Warszawa 1979.
- A. Ohanowicz, J. Górski, Zobowiązania, Warszawa 1970.
- T. Pajor, Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania, Warszawa 1982.
- Z. Radwański, Prawo zobowiązań, Warszawa 1986.

J. Skąpski, Glosa do wyroku SN z 28.01.1965 r. nr II CR 518(64, OSPiKA 1966, nr 7-8.

J. Skąpski, Uprawnienia z tytułu rękojmi za wady fizyczne, NP. 1967, nr 11.

S. Sottysiński, Odpowiedzialność producenta wobec konsumenta za szkody wyrządzone wprowadzeniem do obrotu rzeczy z wadami, SC. 1979, t. XV.

A. Stalmachowski, Wstęp do teorii prawa cywilnego, Warszawa 1964.

System prawa cywilnego, t. III cz. 2, red. S. Grzybowski, Ossolineum 1976.

System prawa cywilnego, t. III cz. 1, red. Z. Radwański, Ossolineum 1981.

A. Szpanur, Glosa do orzeczenia GKA z 15.02.1965 r., OSPiKA 1966, poz. 80.

J. Szwaja, Kara umowna a roszczenie odszkodowawcze, PiP 1965, nr 8-9.

J. Szwaja, Kara umowna według Kodeksu cywilnego, Warszawa 1967.

Śmieja, Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy sprzedaży w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej, PUG 1987, nr 4-5.

Z. Świdorski, Pojęcie wady fizycznej rzeczy przy sprzedaży, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Iuridica 1982, zeszyt nr 9.

J. Trojanek, Zasada realnego wykonania umów gospodarczych, PUG 1968, nr 8-9.

W. Wasiak, Rękojmia za wady fizyczne według Kodeksu cywilnego, PiP 1967, nr 3.

I. Weiss, Glosa do orzeczenia GKA z 8.02.1980 r. nr DO-375(80-OSPiKA 1981, nr 7-8, poz. 116.

I. Weiss, Odpowiedzialność z tytułu rękojmi w o.w.s. 1982 r., PUG 1984, nr 12.

I. Weiss, Specyfikacja kary umownej w obrocie uspołecznionym, PUG 1986, nr 2.

J. Wiszniewski, Zarys prawa cywilnego, Warszawa 1969.

S. Włodyka, Problem „prawa gospodarczego”, SC. 1964, t. V.

A. Wolter, Czasowe ograniczenie uprawnień z tytułu rękojmi za wady, PiP 1960, nr 8-9.

Cz. Żuławska, Glosa do uchwały SN w Składzie Siedmiu Sędziów z 26.10.1972 r., III CZP 48/72, OSPiKA 1973, poz. 180.

Cz. Żuławska, Gwarancja przy sprzedaży, Warszawa 1975.

Cz. Żuławska, Glosa do orzeczenia SN z 20.01.1977 r., IV CR 581/76, OSPiKA 1977, poz. 167.

Cz. Żuławska, Zabezpieczenie jakości świadczenia, S.C. 1978, t. XXIX.

Cz. Żuławska, Obrót z udziałem konsumenta – ochrona prawna, Ossolineum 1987.